

ВГО «Жіночий консорціум України»

Покращення реабілітаційного простору в закладах соціального захисту дітей

Методичні матеріали для спеціалістів

Покращення реабілітаційного простору в закладах соціального захисту дітей.
Методичні матеріали для спеціалістів/ ВГО «Жіночий консорціум України». – Київ, 2009. Видання здійснено в рамках проекту «Покращення реабілітаційного простору в закладах соціального захисту дітей», що здійснювався за підтримки Всесвітнього дитячого фонду (World Childhood Foundation).

Авторський колектив: Дубровська Є.В., Грачова О., Алексеєнко М.К.

Редактор: Небесна Т.

Особливу подяку колектив авторів висловлює працівникам Державного департаменту з питань усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, обласного притулку для дітей у Черкаській області та обласного притулку і центру соціально-психологічно реабілітації дітей Житомирської області, які навчалися за цією програмою, працювали та висловлював свої критичні зауваження, вдосконалюючи її.

ЗМІСТ

Передмова

1.	Як адаптувати дитину до закладу соціального захисту	6
2.	Як побудувати довірливі стосунки з дитиною	10
3.	Формування взаємин дитини в колективі	14
4.	Мотивація	17
5.	Як створити реабілітаційний простір для дитини в окремому закладі	24
6.	Формування позитивних стосунків між працівниками закладу	28

Рекомендації

Додаток 1: Перелік використаної літератури	31
Додаток 2: Корисна література з проблем психології віку	35

Передмова

Система притулків для дітей та центрів соціально-психологічної реабілітації дає змогу комплексно вирішувати проблеми дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, зокрема зазнали різних форм насильства.

Водночас, ми спостерігаємо, що для організації соціально-психологічної роботи з дітьми, відповідним закладам бракує навченого персоналу та систематичної методичної підтримки.

Ця проблема обумовила ініціативу Жіночого консорціуму України щодо проведення протягом 2008-2009 років серії семінарів для персоналу притулків та центрів соціально-психологічної реабілітації, яку підтримав Всесвітній дитячий фонд в рамках проекту «Покращення реабілітаційного простору дитячих закладів».

Цей проект передбачав навчання працівників трьох закладів соціального захисту дітей у Житомирській і Черкаській областях: психологів, вихователів, юристів, медиків тощо.

Багаторічний досвід роботи Жіночого консорціуму України у сфері розв'язання проблем, пов'язаних із насильством над дітьми, довів, що успіх реабілітації постраждалих дітей залежить від спільних зусиль всіх спеціалістів дитячого закладу, які працюють з дітьми.

Разом з тим, ключова роль в організації роботи закладу відводиться його керівництву. Саме від директора залежить, чи стане заклад, у якому дитина тимчасово перебуває, дружнім до неї; чи гарно налагоджено в закладі спілкування між дітьми і працівниками; чи існує спільне бачення останніми проблем та шляхів їх вирішення. Позитивні зміни більш вірогідні саме там, де директори є «рушійною силою» цих змін.

Ми сподіваємось, що запропоновані матеріали стануть у пригоді і керівникам, відповідальним за роботу закладу загалом, і тим співробітникам, які працюють безпосередньо з дітьми.

Вони допоможуть глибше зрозуміти сутність реабілітаційної роботи та покращити якість допомоги дітям, які зазнали насильства. Ми радимо вам прочитати цю збірку, підкріплюючи отримані знання їх практичним застосуванням у повсякденній роботі.

1. Як адаптувати дитину до закладу соціального захисту

Починаючи з кінця 90-х років в Україні збільшилася кількість притулків для дітей, що було пов'язано зі зростанням числа дітей, які залишилися без батьківського піклування, так званих «соціальних сиріт». Починаючи з 2005 року розвивається мережа реабілітаційних центрів для дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Ці інституції мають певні відмінності. По-перше, слід сказати про тривалість перебування дітей у цих закладах, яка в притулку обмежується трьома місяцями, а в центрі соціально-психологічної реабілітації може сягати дев'яти. По-друге, цільові групи цих закладів: якщо притулки здебільшого надають базову допомогу дітям, які опинилися в складних життєвих обставинах, зокрема перебувають на вулиці без догляду дорослих, то до центрів соціально-психологічної реабілітації потрапляють здебільшого діти з так званих «неблагополучних» сімей. Відповідно, відрізняються також і завдання обох видів закладів соціального захисту.

Разом з тим, їх об'єднує те, що і в притулку, і в центрі соціально-психологічної реабілітації дитина перебуває тимчасово. Тому персонал цих закладів має приділяти особливу увагу підготовці дитини до життя в іншому місці: повернення її до біологічної родини, влаштування в прийомну сім'ю або в дитячий заклад. Відтак спільним завданням обох закладів буде сприяння набуттю дітьми навичок, які допоможуть їм успішно існувати в нових умовах.

Значна кількість дітей, які перебувають у зазначених закладах, зазнали насильства у тій чи іншій формі. Часто, говорячи про насильство, ми маємо на увазі лише фізичні його прояви, такі як побої, ляпаси, запотиличники і т. п., зовсім забуваючи про такі форми насильства, як психологічний тиск, емоційна депривація (психічний стан, у якому люди відчувають недостатнє задоволення своїх емоційних потреб), ігнорування потреб дитини тощо. Проте слід зазначити, що будь-яке насильство призводить до порушення розвитку гармонійної особистості дитини.

Причини жорстокого ставлення до дітей сягають своїм корінням давніх часів, коли до дітей підходили з тими самими мірками, що й до дорослих, незважаючи на особливості формування ще незрілої особистості. Розуміння того, що дитяча психіка кардинально відрізняється від дорослої, дотепер залишається прерогативою незначної частини дорослого населення, що призводить до нерозуміння проблем дитини, її потреб та поведінки і, як наслідок, до неприйняття, агресивного ставлення, як до чогось неправильного, ненормального, такого, що вимагає негайної жорсткої корекції. Ця корекція може виражатися у будь-яких проявах фізичної агресії або набувати форми емоційного ігнорування, психологічного насильства, економічних обмежень тощо.

«Притулок для дітей – це заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування у ньому дітей віком від 3 до 18 років.

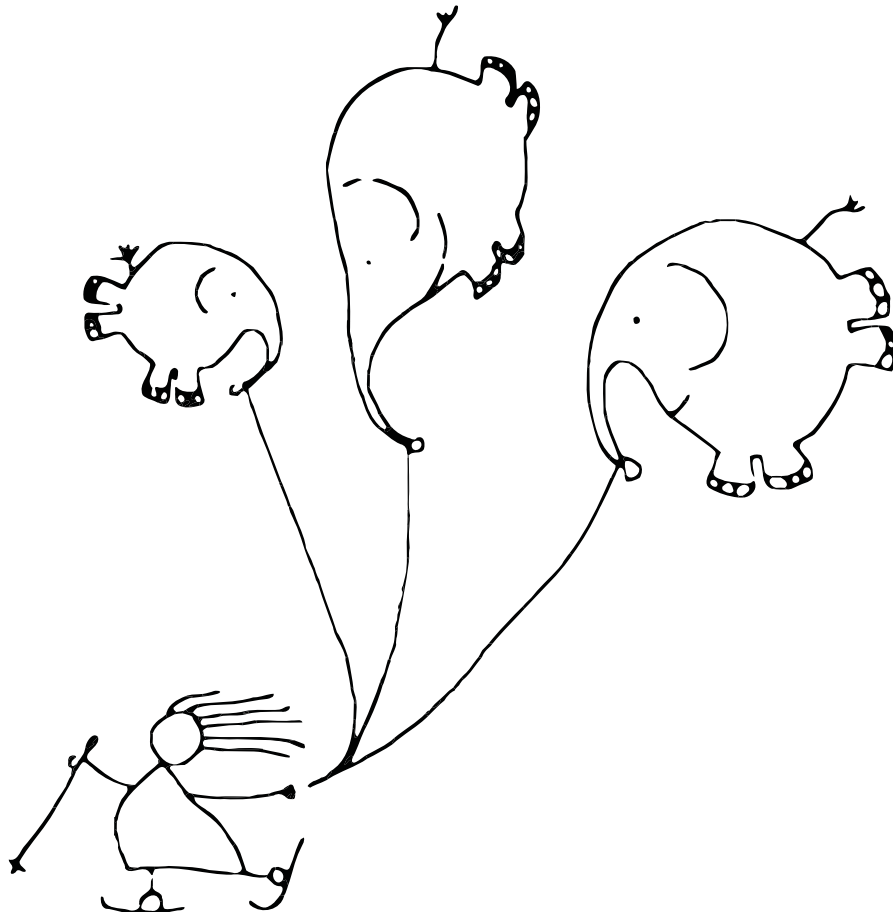
«Центр соціально-психологічної реабілітації дітей – заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинилися у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, медичної, правової та інших видів допомоги»¹.

До притулку приймаються діти, які:

- заблукали;
- були покинуті батьками або піклувальниками;
- жебракують, і місце знаходження їхніх батьків не встановлено;
- залишилися без піклування батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників);
- залишили сім'ю чи навчальний заклад;
- вилучені кримінальною міліцією у справах дітей органів внутрішніх справ із сімей, перебування в яких загрожувало їх життю і здоров'ю;
- втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, аварії, катастрофи, інших надзвичайних подій;
- не мають постійного місця проживання і засобів до життя, підкинуті та безпритульні діти;
- самі звернулися по допомогу до адміністрації притулку;
- відбували покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк»².

¹ Відповідно до Постанови Кабінету міністрів України від 28 січня 2004 р. № 87 «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей»

² Відповідно до Постанови Кабінету міністрів України від 9 червня 1997 р. № 565 «Про Типове положення про притулок для дітей»

«Насильство в сім'ї - будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю»¹

«Жорстоке поводження з дитиною» означає будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї або поза нею»².

У сім'ї, де діти і батьки існують самі по собі, лише формально називаючись родиною, а насправді, лише проживаючи на одній території, батьки не знають, та й не хочуть знати своїх дітей. Вони надто заклопотані своїми власними проблемами (зароблянням грошей, особистими стосунками), щоб перейматися проблеми і потребами дітей. Часто батьки бачать у дітях своє продовження, прагнучи задовольнити в них свої потреби, втілити власні нездійснені надії, невинуваті сподівання вже своїх батьків, забуваючи при цьому, що дітям про це нічого невідомо. Крім того, у дітей формуються свої власні потреби, сподівання, можливості, які можуть входити в конфлікт із позицією дорослих.

Кількість закладів соціального захисту виросла так швидко, що система освіти не встигла забезпечити їх спеціально підготовленими, професійно навченими кадрами. Найчастіше з вихованцями тут працюють учорашні вихователі дитячих садків, вчителі-предметники – люди, які щиро вболівають за долю дітей, але яким часом бракує знань для надання необхідної допомоги дитині. Досвід роботи з «неблагополучними» дітьми вони набувають здебільшого в процесі роботи з ними.

Відомо, що ці діти є особливими. Всі вони мають негативний досвід спілкування з дорослими, у більшості з них не сформовані позитивні моделі поведінки. Практично для всіх характерні проблеми у

¹ Визначення наводиться відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» 2002, N 10, ст.70.

² Визначення наводиться відповідно до наказу Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» (Порядок, п. 1.4) 16.01.2004 № 5/34/24/11

спілкуванні, конфліктність, агресивність. Найчастіше вони живуть за сценарієм «агресивний невдаха». До цього можна додати якості, що формуються вже самою обстановкою вулиці, звідки здебільшого і приходять такі діти.

Досить часто ще під час проживання разом з рідними батьками в неблагополучній родині різні потреби дитини піддаються депривації. Спираючись на відомі теорії вікової періодизації, такі як епігенетична теорія Е. Еріксона, теорія інтелектуального розвитку Ж. Піаже, культурно-історична теорія Л.С. Виготського та ін., можна стверджувати, що дітям, які успішно не пройшли основні етапи розвитку, властиві брак базового почуття довіри до світу, замкнутість або, навпаки, імпульсивність, істеричність у проявах радості й болю, депресивність.

Дитина потрапляє в нові умови (новий заклад, люди, правила) з багажем негативних спогадів і досвіду. Попередній негативний досвід спілкування зі значимим дорослим (або дорослими) не дає змоги дитині швидко і успішно адаптуватися до нового середовища.

Адаптація до нових умов може бути тривалою, болісною та почасти непередбачуваною.

Перш за все пригадаймо, що ж таке адаптація. Адаптація (від лат. *adaptatio* – пристосування) – здатність організму пристосовуватися до різних умов зовнішньої середовища. Та нас цікавлять саме психологічні аспекти проблеми адаптації. Визначимо поняття «соціальна адаптація»: «Постійний процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища і результат цього процесу»¹. Таким чином, процес адаптації завжди ініційований якимось зіткненням із середовищем та пошуком шляхів комфортного існування в ньому.

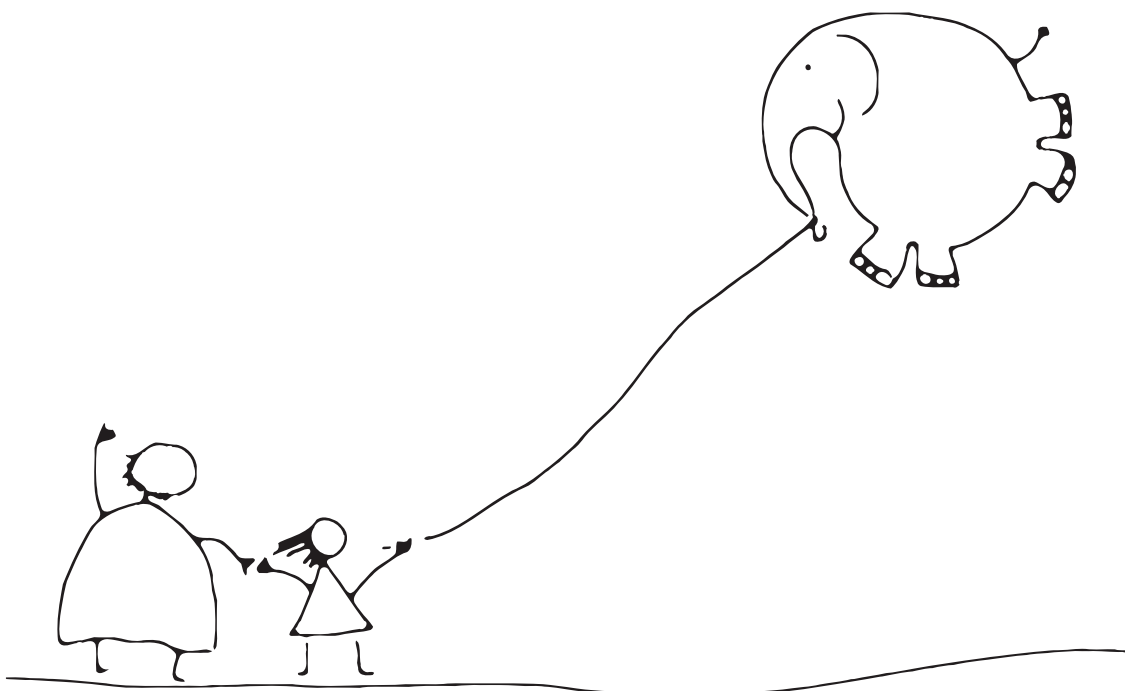
У педагогічній практиці велике значення має врахування особливостей процесу адаптації дитини до умов її життя і діяльності, що змінилися із входженням у новий колектив (в даному випадку йдеться про зарахування до закладів соціального захисту).

Слід пам'ятати, що дитина вже пройшла певну адаптацію до неблагополучної сім'ї, вулиці, приймальника-розподільника тощо. При цьому часто найбільш простим та зрозумілим, а тому і найприйнятнішим для таких дітей виявляється життя або перебування на вулиці.

Психологічна реабілітація дітей, що зазнали насильства, може відбуватися в трьох сферах життя. Перша, найбільш бажана, – це сім'я. У випадках, коли сім'я не може виконувати цю функцію, або у випадках, коли сім'я сама є джерелом насильства щодо дитини, реабілітаційну функцію можуть виконувати школа, секції, гуртки, соціальні заклади тощо. Якщо дитина не знаходить собі місця і в цьому середовищі, вона йде на вулицю, яка і є третьою, кінцевою для неї, зоною реабілітації.

Останній варіант є найбільш несприятливим, оскільки саме він призводить до закріплення девіантних (відхилених від норми) форм поведінки у дітей та підлітків.

Слід мати на увазі, що дитина, яка потрапляє до дитячого закладу з огляду на неблагополучні

¹ Словарь психологических терминов. - Издательство Москва. - 1993 г.

умови в родині, підсвідомо шукає місце психологічного спокою і комфорту, тобто місце психологічної реабілітації. І саме таким місцем має стати дитячий заклад. Цілком відмінна ситуація з дітьми, які потрапляють до дитячих закладів з вулиці. Незважаючи на несприятливі умови життя, вулиця для таких дітей є місцем психологічного комфорту, і тому вони сприймають вихід звідти як стресову ситуацію і відверто або приховано прагнуть повернутися у звичні й зрозумілі для них умови життя, до яких вони пристосувалися, де існують свої правила виживання, своя ієрархія, в якій у них є своє певне місце. Такі діти сприймають своє перебування у дитячих закладах як тимчасову необхідність, перед якою вони поки що безсилі, і тому вони або займають вичікувальну позицію, аналізуючи, яку вигоду можна тут отримати, або намагаються перенести сюди умови і правила життя на вулиці.

Таким чином, психологічний стан дитини, яка потрапила до дитячого закладу, визначатиметься не так перенесеними травмами, як тим, що для неї було місцем психологічної реабілітації, якщо таке існувало.

Крім цього існує взаємозв'язок між віковими періодами і стадіями адаптації дитини в закладі.

Вік, у якому дитина потрапляє в нове місце, відіграє неабияку роль – він визначає «радіус значимих стосунків», за теорією вікової періодизації Еріксона. *Дитина до 7 років повністю орієнтована на сім'ю, від 7 до 11 – на сусідів і шкільних товаришів, а далі – на стосунки з однолітками.* Тому діти, що потрапили в нове середовище до 7 років, протягом тривалого часу зайняті взаємодією всередині сім'ї, пошуком людей, які хоча б тимчасово замінили їм родину. Діти старшого, і особливо підліткового, віку потребують ширшого кола взаємодій, яке охоплює і сім'ю, і школу, й співтовариство загалом. Такі діти звикають до нового середовища довго і подекуди болісно – вони змушені «воювати» одночасно на кількох психологічних фронтах.

Річ у тім, що майже у всіх дитячих закладах, у зв'язку з особливостями їх організації, до дітей застосовується потоковий метод виховання, що пригнічує індивідуальність дитини, виробляє звичку до жорстких норм і правил. Інший чинник – це практично повна відсутність в таких установах чоловіків і, відповідно, досвіду спілкування дітей з ними. Різка зміна розпорядку, розширення кола контактів, відрив від звичної обстановки може спровокувати неспокій, розлади сну, апетиту, появу моторних розладів і неадекватних реакцій на дії та слова вихователів.

Метапервинної психологічної підтримки при потрапленні дитини в притулок чи реабілітаційний центр – знайти шляхи прискорення її адаптації в новій установі, зробити цей процес менш болісним та більш успішним як для вихованців, так і для персоналу.

Аби було легше зрозуміти, що відбувається з дитиною в перші дні освоєння нового місця проживання, спробуйте уявити собі, що ви несподівано опинилися на чужій планеті, де безліч нових незрозумілих відчуттів, де за кожним незнайомим шелестом вчувається загроза, а єдиний, хто може допомогти вам відчутти себе в безпеці, – ви самі.

Для успішної реабілітації слід пам'ятати, що починається вона зі звикання до закладу, і тому особливо важливо, щоб до кожної новоприбулої дитини був приставлений «куратор». Це може бути як дорослий – співробітник із числа персоналу, так і відносно дорослий – відповідальний вихованець. Ця людина супроводжуватиме новоприбулого на шляху його адаптації, знайомитиме його з правилами життя у закладі, допоможе донести його потреби, побажання і прохання до людей, які здатні допомогти в їх реалізації, тобто виконуватиме роль довіреної особи.

Не варто переконувати дітей, що вони можуть почуватися «як удома». Притулок чи реабілітаційний центр – це не дім, дітям не варто надто прив'язуватися до нього та до людей, які в ньому працюють. Дитині слід відразу роз'яснити, що вона перебуватиме тут лише певний період часу. Бажано хоча б приблизно визначити часові рамки, адже цей термін може виявитися коротшим, аніж зумовлено законодавством, а іноді, навпаки, трапляється, що дитина змушена залишитися в закладі ще на один термін. Це дасть дітям відчуття визначеності й стабільності на найближче майбутнє, що значно знизить рівень тривожності.

Проте слід зауважити, що адаптація у частини дітей може затягнутися на тривалий період або й зовсім не статися. Разом з тим, більшість дітей усе-таки проходять період адаптації. В рамках закладу це поняття можна уточнити як виникнення почуття довіри, яка проявляється в можливості «душевного» спілкування, адекватних реакціях дитини на прохання і пропозиції. Ініціативна поведінка дитини, її здатність проявити певну емпатію щодо оточення – все це ознаки поведінки дитини, яка почала «працювати» зі своїм внутрішнім світом, а отже, шукати дороги органічного входження у суспільство.

2. Як побудувати довірливі стосунки з дитиною

Отже, ми з'ясували, що серед наших дітей, можливо, є такі, що зазнавали насильства. Що ж нам з ними робити? Як до них підступитися? Як з'ясувати, яку допомогу ми можемо їм надати? Як не загострити пережиті страждання? Як викликати довіру до себе, коли дитина нікому не довіряє? Всі ці питання потребують відповіді. Саме вашої, адже тільки ви з вашим особистим досвідом, вашими навичками, умінням знайти підхід до дитячої душі спілкуватиметеся із цією дитиною.

Найважливішою передумовою встановлення довірливих стосунків з дітьми є розуміння позицій усіх учасників процесу реабілітації. Незалежно від того, яку посаду займає спеціаліст закладу, йому/їй корисно ознайомитися з наступними постулатами і прийняти для себе хоча б деякі з них:

Правила роботи з дітьми Ленгрета:

1. Я не всезнайко.
Та я й не прагну бути ним.
2. Я хочу, щоб мене любили.
Тому я буду відкритим/відкритою до дітей, що люблять мене.
3. Я так мало знаю про складні лабіринти дитинства.
Тому я дозволю дітям вчити мене.
4. Я краще засвоюю знання, які є результатом моїх власних зусиль.
Тому я об'єднаю свої зусилля із зусиллями дитини.
5. Інколи мені потрібний притулок.
Тому я надаю притулок дітям.
6. Я люблю, коли мене приймають таким/такою, яким/якою я є насправді.
Тому я прагнутиму співпереживати дитині і цінувати її.
7. Я припускаюся помилок.
Тому я буду терплячим/терплячою до людської суті дитини.
8. Приємно почуватися начальником/начальницею і знати відповіді на питання.
Тому мені доведеться багато працювати над тим, щоб захистити дітей від себе.
9. Я не можу зробити так, щоб страх, біль, розчарування і стреси зникли із життя дитини.
Тому я прагнутиму пом'якшити їх удари.
10. Я відчуваю страх, коли я беззахисний/беззахисна.
Тому я торкатимуся до внутрішнього світу дитини з ніжністю і добротою.
11. Я – єдиний/єдина, хто може прожити моє життя.
Тому я не прагнутиму управляти життям дитини.
12. Я навчився/навчилася майже всього, що я знаю і вмію, на власному досвіді.
Тому я дозволю дітям набувати власного досвіду.
13. Я реагую емоційно і виразно на світ власної реальності.
Тому я постараюся послабити свій тиск і увійти до світу дитини.

Спектр почуттів дитини визначається її життєвим досвідом. Негативний життєвий досвід дітей, які стали жертвами насильства, визначає наступні особливості:

- негативне ставлення до себе;
- труднощі у спілкуванні з людьми (недостатньо розвинені соціальні навички);
- низький рівень довіри до оточення;
- брак почуття власної значимості й поваги до себе.

Ситуація насильства призводить до порушень у різних сферах життя дитини. Наприклад, порушується здатність формувати зв'язки. Тут мається на увазі спроможність створювати і зберігати близькість з іншими людьми. *Недовіра – ось одна з основних рис, яка проявляється внаслідок потрапляння дитини в складні життєві обставини і яка створює перешкоди для формування можливостей прив'язаності.* Почуття недовіри, яке спочатку з'являється у дитини до людей, що жорстоко ставилися до неї, згодом поширюється і на всіх інших дорослих, які зустрічаються в її житті, зокрема й на тих, хто вилучає дитину з небезпечної ситуації.

Низька самооцінка дітей значно ускладнює процес реінтеграції. Позиція жертви, звичка приносити себе в жертву, невпевненість у своїх силах, труднощі в ситуації, коли необхідно сказати «ні», прагнення догодити людині, від якої залежний – все це, як правило, є наслідком ситуації насильства.

Емоції дитини, яка перебуває у стані дистресу, часто бурхливі і хаотичні, почуття пригноблені, всередині назріває конфлікт, що ускладнює вираження і розуміння нею свого емоційного стану. Страх змішується з ненавистю, яка, в свою чергу, часто не усвідомлюється. Гнів змішується з потребою у батьківському схваленні та любові. Немоżliвість виразити свої почуття відносно того, що відбувається, призводить до неможливості ідентифікувати його (тобто те, що відбувається).

При роботі з дітьми важливо не робити жодних припущень про те, що вони пережили, і не навішувати на них ярлики “не такий, як усі” або “травмований”. У кожної дитини була своя втрата, психологічна травма, і всі діти по-різному реагують на ці переживання.

В житті людина перебуває в центрі цілої системи взаємин. Люди, що надають дитині соціальну та психологічну допомогу, а також навчають її, повинні допомагати їй відновити та/або побудувати нові соціальні зв'язки. Заклади соціального захисту, зокрема, можуть допомогти дітям зав'язати нову дружбу, відновити мовленнєве спілкування, соціальну роль і статус.

Діти часто виражають почуття, про які їм важко говорити, у своїх малюнках. Ви можете запропонувати різні теми малюнків: «Мое майбутнє», «Мрія», «Моя сім'я», «Світ, в якому добре жити», «Світ, у якому неможливо жити».

Коли малюнок закінчений, слід м'яко, без примусу попросити дитину розповісти вам про нього.

Музика, танці і спів – сильні емоційні засоби допомоги дітям, особливо якщо пісні та мелодії їм знайомі й пов'язані зі щасливими спогадами. Рух і ритм знімають напруження і заспокоюють.

Участь у театралізованому дійстві особливо корисна, оскільки дає дітям можливість зіграти власну історію або вигадати сюжет, у якому виражалось б щось важливе для них. Можна використовувати маски, аби дітям було легше передати емоції персонажів.

Наприклад, діти ставлять п'єсу про події, які з ними сталися, вигадуючи різні закінчення цієї історії – щасливі й нещасливі. Потім ви можете поговорити з ними, розпитати, що вони думають про п'єсу і про те, як вона закінчується.

Багатьом дорослим важко спілкуватися з дітьми дошкільного віку. У цьому віці діти зазвичай ще не вміють добре розмовляти, деякі надовго замовкають, а надто коли на їхню долю випало щось особливо страшне. Навіть якщо маленька дитина не розпитує про свою сім'ю і своє майбутнє, вона цілком може думати про це. Про її переживання ми маємо говорити з нею просто і ввічливо. Можна почати так: “Мені здається, ти думаєш про те, що трапилося з твоїми татом і мамою... Адже це так сумно, коли не знаєш, де вони”. Потім слід розповісти дитині про те, що буде з нею далі. Особливо важливо надати маленьким дітям різні можливості виразити

себе: у ході спільних занять, ігор, через розповіді, творчість (малювання, танці, музику, виготовлення ляльок або театр).

Передумовою довірливої розмови з дитиною є певні кроки педагога-вихователя:

- *Спеціаліст має проявити ініціативу першим: підійти до дитини.*
- *Він першим починає діалог.*
- *Якщо дитина значно нижча за зріст, педагогові краще присісти перед дитиною навпочіпки, коли вона стоїть.*
- *Спочатку педагог має відрекомендуватися сам, а потім попросити представитися дитину.*
- *Спеціаліст повинен пояснити дитині причину свого звернення до неї.*
- *Він має запропонувати дитині вибрати місце для розмови.*
- *Під час розмови дорослий має сидіти поруч із дитиною, не допускаючи розділення столом.*

Діти старшого віку часто не хочуть розмовляти з дорослими оскільки вважають, що їх лаятимуть, або прагнуть що-небудь приховати.

Дітям, що пережили якісь жахливі події, може бути важко спілкуватися. Слід пам'ятати, що проблеми в спілкуванні можуть бути спричинені тим, що ви не відповідаєте на питання дитини щодо її потреб, не створюєте атмосфери довіри, недостатньо її заохочуєте або лаєте її. Один з кращих способів навчитися спілкуватися – попросити колег постежити за вами і підказати, яких комунікативних навичок вам бракує, які недоліки слід подолати. Підтримка колег часто допомагає нам справитися з переживаннями. Бажання дитини спілкуватися може пригнічуватися недовірою, образою, почуттям провини або злістю й роздратуванням. Якщо вам видається, що дитина не говорить правди, спробуйте зрозуміти, чому; сприймайте це як ще один спосіб вираження почуттів. Ви можете подолати перешкоди у спілкуванні, запропонувавши дитині альтернативні способи вираження.

Слід визнати, що діти можуть думати про помсту. Такі думки допомагають їм стримувати свій гнів і боротися із почуттям провини. Діти чекають від світу справедливості, їм гірко і боляче, коли вони не бачать її у суспільстві, знають, що зло залишається безкарним. Вони шукають пояснення тому, що з ними трапилося, і намагаються змиритися з тим, що сталося. Деякі з них може зганяти свою злість і відчай на тих, хто поряд.

Коли ви розмовляєте з дитиною, яка перебуває під владою гніву і думок про помсту, приймайте її почуття і обговорюйте з нею конструктивні шляхи виходу зі становища.

Діти почуваються краще, коли бачать, що дорослі створюють середовище, в якому поважаються справедливість і моральність. Якщо ви демонструєте повагу до дітей і послідовність у своїх стосунках з ними, ви показуєте їм, що людині можна довіряти. Це цілком необхідно, інакше діти не вироблять позитивного ставлення до оточення і до свого майбутнього.

Це особливо важливо для дітей з сімей, в яких з ними жорстоко поводитися. Їм гірко усвідомлювати, що їх відкидають ті люди, які повинні найбільше про них піклуватися. Реакцією дітей, що стали жертвами фізичного насильства у власних сім'ях, зазвичай є цілий комплекс сильних негативних почуттів, таких як гнів, ненависть, почуття провини і скорбота. Від цих почуттів їм ще важче пережити те, що з ними сталося. Вони борсаються між гнівом на своїх близьких і мрією повернутися до них. Вони живуть в очікуванні чуда, того, що їх нарешті любитимуть і пеститимуть.

Коли хтось розповідає нам про свою серйозну проблему, ми відчуваємо власну непридатність, якщо не в змозі допомогти, і часто намагаємося відразу, не подумавши як слід, дати пораду. В результаті у людини, що просить поради, може виникнути відчуття, що її не розуміють. Вона може вирішити, що раз вона не може дослухатися до поради, її справи справді кепські. Тому в таких випадках краще запропонувати перенести розмову. Можна сказати: "Мені потрібний час, щоб обміркувати те, що ти мені розповів" або: "Давай зустрінемося і поговоримо про це ще раз трохи згодом, тоді ми зможемо придумати, що нам робити далі".

Пам'ятайте, що ви можете допомогти іншому, просто вислухавши його. Ви не повинні обіцяти, що обов'язково вирішите його проблему, тим більше – що вирішите її негайно. Часто необхідно залучати інших людей – наприклад, батьків або школу – перш ніж ви зможете запропонувати спосіб розв'язання проблеми.

Добрий слухач дає пораду тільки переконавшись у тому, що зрозумів проблему до кінця. Замість того, аби говорити іншим, що вони повинні зробити, добрий слухач допомагає їм самим вибрати практичне рішення. У такому обговоренні можуть брати участь навіть маленькі діти.

Не кажіть іншим, що їм слід робити. З'ясуйте, що сама дитина думає з цього приводу. Запропонуйте свої ідеї, а потім обговоріть усі можливі альтернативи, наприклад: "А чи не можна буде зробити таке й таке?", "Як ти вважаєш...?", "Що буде, коли...?", "Яким чином ми могли б досягти...?"

Не слід боятися розмов про майбутнє з дітьми, які пережили насильство. Їм якраз дуже потрібна інформація про їхнє становище. Діти дуже чутливі до будь-яких змін, вони набагато більше, ніж дорослі, потребують стабільності. Тому не варто боятися повідомляти їм новини щодо їх власного майбутнього. Вони зможуть підготуватися до нього та сформувавши відповідні стратегії захисту, почуватимуться вільніше й розкутіше.

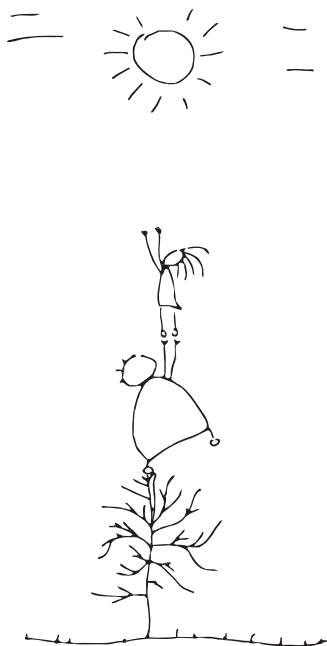
Таким чином, основним у встановленні довірливих стосунків з дитиною є позитивний емоційний фон, створення ситуації безпеки, безумовного прийняття особистості, щирості й відвертості.

На закінчення хочеться зробити акцент на тому, що перешкоджає виникненню або руйнує побудовані з такими труднощами стосунки довіри. Це відбувається тоді, коли порушуються правила «Не можна».

Правила «Не можна»

1. *Не можна обіцяти того, чого ви не в змозі виконати.* Порожні обіцянки остаточно підірвуть довіру дитини до дорослих. Вона вже пережила достатньо розчарувань у своєму житті.
2. *Не можна обіцяти того, що від вас не залежить.* Дайте інформацію про тих, від кого це залежить. Доведіть зайвий раз, що ви – відповідальна людина і не даєте обіцянок щодо результатів роботи, яку виконуватимуть інші.
3. *Не ставте нездійсненних цілей.* Краще вирішити одне-два завдання або проблему, з якими ви зіткнетесь. Це принесе більше користі, аніж розв'язання однієї проблеми наполовину.
4. *Не розраховуйте на високий результат.* Цінують кожне своє досягнення, кожну розмову, кожне відверте слово, яке ви почуєте від дитини.
5. *Не ставте до дитини, як до одного з...* На ній і так багато ярликів і штампів – спілкуйтеся з особистістю!
6. *Не критикуйте дитину як особистість.* Не варто говорити дитині, що вона не подобається вам, що вона погана. Дитина має знати, що вам не подобається її вчинок, а не вона сама.
7. *Не говоріть, що дитина бреше.* Діти можуть нагородити цілі гори брехні, щоб заховати під ними одне слово правди. Вислухайте все неупереджено, зумійте побачити і оцінити ту дрібку правди, яку вам довірили.
8. *Не обіцяйте дитині, що такого з нею більше не трапиться.* Ані гарантувати цього, ані контролювати її подальше життя вам не вдасться.
9. *Не звинувачуйте дитину в тому, що трапилось.* Вона достатньо звинувачує сама себе. Спробуйте зменшити тягар вини.
10. *Не говоріть дитині, що коли б вона вчинила інакше, все було б не так.* Допоможіть їй прийняти те, що трапилось, а не шукати причини цього.
11. *Не продовжуйте працювати з дитиною, якщо відчуваєте неприязнь до неї.* На деякий час перервіть роботу і спробуйте розібратись у своїх почуттях. Якщо це не вдається, передайте роботу із цією дитиною іншому фахівцеві.
12. *Вмійте пройти «повз» дитину, якщо не можете допомогти їй.* Невиконані обіцянки і жалість, які ні до чого не зобов'язують, можуть зашкодити набагато більше, аніж ваша видима бездіяльність. Передайте інформацію про проблемних дітей в ті інстанції, які можуть і повинні їм допомогти.
13. *Якщо ваша робота закінчується, обов'язково попередьте про це заздалегідь,* щоб дитина могла розраховувати тільки на той час, який ще залишився у неї для спілкування з Вами.

3. Формування взаємин дитини в колективі

Як інструмент виховання дитячий колектив організовується дорослим. При цьому важливого значення набуває питання про одночасне: 1) врахування потреб дітей у спілкуванні та 2) виконання завдань, поставлених перед цим колективом. Практично в будь-якому організованому дитячому об'єднанні реально існує певне поєднання даних двох чинників. Проте найширші можливості їх взаємодії створюються в умовах сформованого дитячого колективу. Такий колектив забезпечує різноманітні форми спілкування, створює можливості для розвитку індивіда як особистості. Активно залучайте дітей до виконання соціально важливих завдань. Психолого-педагогічне завдання при цьому полягає в тому, щоб дитячий колектив не сприймався лише як форма доцільного витрачання часу, щоб в очах дітей виховна функція колективу відступала на другий план перед його соціально корисною функцією. Інакше його виховна дія нівелюється, замінюючись впливом так званих неофіційних, неформальних дитячих об'єднань.

Саме у дитячому колективі можливе розв'язання деяких основних проблем дітей, які постраждали від насильства. Як приклад розглянемо підвищення самооцінки, яка значно занижена у дітей, що перебувають у закладах соціального захисту.

Для підвищення самооцінки пропонується проведення дитини через 3 етапи:

I етап – *порівняння*. На даному етапі дорослі формують групи для виконання певних завдань таким чином, щоб кожен із членів групи виконав краще від інших якесь конкретне завдання (хтось краще витирає пил, хтось поливає квіти, хтось замітає, хтось застеляє ліжко тощо). При цьому вихователь ненав'язливими питаннями примушує дитину порівнювати себе з іншими і доходити висновку, що кожна дитина може робити що-небудь краще за інших, вона сама також.

II етап – *поступове покращення результату*. Завдання дорослого на даному етапі – привести дитину до розуміння того, що її зусилля можуть впливати на результат. Наприклад, якщо дитина добре стрибає в довжину, їй це подобається, але її стабільний результат 1,5 метра. Якщо запропонувати їй стрибнути на 2 метри, чи зможе вона це зробити? Звичайно, ні! А якщо запропонувати стрибнути на 1 метр 51 сантиметр, вона погодиться? Звісно, так! Чи це їй вдасться? Авжеж! А потім запропонувати стрибнути на 1 метр 52 сантиметри. У неї вийде? Поза сумнівом! Таким чином можна поступово поліпшити результат. Інший приклад. У школі в дитини найкращі оцінки з історії. Але це оцінки 5-6. Можна запропонувати їй один раз на місяць отримати 9 або 10 балів. Це реально? Чом би й ні? Потім 2 рази в місяць, ще згодом раз на тиждень. В результаті підсумкова семестрова оцінка буде набагато вища від попередньої. Дитина побачить плоди своєї праці.

III етап – *визнання своєї винятковості*: «Я один такий! Так, як я щось роблю, як думаю, як відчуваю – не робить, не думає і не відчуває ніхто на світі!»

Дитячий колектив – основна база накопичення дітьми соціального досвіду. Досвід набувається вихованцями в сім'ї, через спілкування з однолітками в дитячих закладах, у неорганізованому позашкільному оточенні (на вулиці), через засоби масової інформації, читання книг та інші джерела. При цьому слід зазначити, що цей досвід не завжди має позитивний характер. Діти накопичують його хаотично, вчаться не так взаємодіяти, як виживати в несприятливих умовах. Лише в колективі процес його засвоєння спеціально планується і спрямовується педагогами-професіоналами.

Як член суспільства і колективу, вихованець змушений приймати правила і норми взаємин, властиві тому чи іншому колективу. Він не може їх ігнорувати або нехтувати ними, якщо хоче бути прийнятим колективом, зайняти в ньому певне становище, що задовольняє його, і ефективно діяти. Це зовсім не означає, що дитина повинна пасивно пристосовуватися до відносин, що склалися або складаються. Якщо вона переконана у своїй правоті, вона має зайняти активну позицію і не лише висловлювати свою точку зору, протилежну думці більшості, а й відстоювати її перед колективом. Таким чином, колектив відкриває можливості для накопичення дітьми досвіду соціально прийнятної поведінки в позиціях підкорення, активного протиставлення і керівництва.

Проявляючи соціальну активність, кожен вихованець сприймає колектив як арену для самовираження і ствердження себе як особистості. Завдяки педагогічному керівництву колективною життєдіяльністю прагнення утвердитися в своїх очах і очах однолітків знаходить в колективі сприятливий ґрунт. Тільки в колективі формуються такі суттєві особистісні характеристики як самооцінка, вимогливість і самоповага, тобто прийняття або неприйняття себе як особистості.

Але сьогодні зміст виховної роботи поступово перебудовується відносно колективу. Він більше не вважається головним дисциплінарним органом, підмогою вихователя у розв'язанні проблем, що виникають. Так, безумовно, дітей потрібно привчати жити разом, співпрацювати, спільно вирішувати проблеми, які постають перед ними.

Організованість колективу здебільшого визначається тим, яку позицію займає в ньому кожна дитина і яка її активність у спільних справах. Здатність особистості діяти так, щоб зміцнювати організованість колективу, є ознакою її оптимального включення в організацію.

Важливою передумовою залучення дитини в колектив є дотримання принципу особистісного підходу. Згідно з цим принципом, слід враховувати індивідуально-психологічні особливості (пам'ять, увагу, тип темпераменту, розвиток тих або інших здібностей тощо) дітей, тобто з'ясовувати, чим конкретна дитина відрізняється від своїх однолітків і як, зважаючи на це, слід будувати виховну роботу.

Врахування індивідуальних особливостей – це один з аспектів більш загального, особистісного підходу.

Організація педагогами і вихователями навчально-виховного процесу як спільної діяльності повинна відповідати наступним вимогам:

- 1) надання кожній дитині можливості вільного вибору діяльності;
- 2) надання дитині можливості зміни соціальної позиції в процесі її життєдіяльності;
- 3) спонукання дітей ставити себе на місце інших (застосування механізму ідентифікації).

Завданням педагогів та вихователів, які формують комунікативну культуру дітей, є встановлення між ними дружніх зв'язків, розвиток у них інтересу до того, що відбувається, створення атмосфери доброзичливості, взаємоповаги та довіри, поступливості й разом з тим ініціативності. Для досягнення цих цілей найкраще підходить організація роботи малими групами. Робота в малих групах менш стомлива для дітей, оскільки вони перебувають у тіснішому контакті між собою. Діти в малих групах працюють за принципом «Знаєш сам – скажи іншому», «Вмієш сам – навчи іншого». Також важливо, що в малих групах формується оцінка, що приміряється на «себе». Дитина вчиться об'єктивно порівнювати свої власні вміння з вміннями однолітків, порівнювати свою думку з позиціями інших.

Для знайомства і зближення, для спілкування дітей молодшого віку вчать об'єднуватися спочатку в пари, потім у четвірки, шестірки. Лише після цього вводиться тема для обговорення і виконання завдання. Робота в парах вчить дітей слухати і чути інших, давати й приймати поради, працювати дружно і в єдиному темпі. Це також допомагає влитися в колектив його новому члену, оскільки його відразу об'єднують із частиною колективу.

Спочатку формування груп здійснюється за симпатіями, а з часом за допомогою соціоігор «Розвідники», «Знайди групу за кольором очей, за цифрою, за різними картинками тощо»¹.

Загальні розмови дітей є неодмінною умовою становлення методу конструктивного діалогу. Діти вчать слухати інших, висловлюватися з приводу теми розмови. Загальна розмова – це розмова всіх дітей, пов'язана з якоюсь темою, у вільній формі. Така розмова базується на знаннях, уже набутих дітьми, їхніх бажаннях, інтересах.

Для вироблення навичок спілкування, слухання і аналізу почутого у дітей будь-якого віку добре підходить гра «Пізнай себе»².

Ведучий пише на аркушах паперу імена казкових героїв, потім прикріплює їх до одягу на спинах учасників шпильками. Всі учасники підходять один до одного і ставлять запитання, на які можна відповісти лише «так» або «ні». Гравець може поставити лише по два запитання кожному з учасників гри. Якщо дитина розгадає, що написано на її картці, тобто впізнає себе – вона перечіпляє її зі спини на груди.

¹ Черняева С.А. Психотерапевтические сказки и игры. – СПб.: Речь, 2003.

² Так само.

Для введення дитини старшого віку в колектив основним завданням педагогів і вихователів буде створення ситуацій і підтримання умов, за яких спілкування набуває предметного ділового характеру. Цьому сприяє організація дітей у групи, де відпрацьовуються і шліфуються внутрішньогрупові взаємини, які допомагають перейти до ділової розмови та співпраці. В рамках ділової розмови здобуваються нові знання, уточнюються вже наявні й набувається досвід. Діти обговорюють наміри і плани, а також те, яким чином виконати ту чи іншу дію або завдання.

Діяльність, що отримує соціальне визнання як засіб формування дитячого колективу та відносин між його членами, може бути реалізована в тому випадку, коли вона відповідним чином організована.

Це має бути така організація, за якої:

- діти різного віку виконували б окремі частини спільного завдання, тобто за якої здійснювався б віковий розподіл;
- значимі цілі цієї діяльності мали б як суспільний, так і особистісний сенс;
- забезпечувалася б рівноправна ініціативна творча позиція кожної дитини (в усіх питаннях, від планування справ до оцінювання результатів);
- забезпечувалися б безперервність і підвищення складності спільної діяльності, причому не лише в плані власне діяльності, а, головне, в еволюції позиції її активного учасника, що діє спочатку для «контактного» колективу, потім для загальношкільного, а потім для району, міста, суспільства загалом;
- діяльність була б спрямована на благо інших людей, суспільства. Саме у розвинених формах соціально схвалюваної діяльності формується вміння дитини враховувати інтереси, позицію іншої людини і відповідно до цього вибудовувати власну поведінку.

Дитячий колектив, що існує в сучасному дитячому закладі, притулку чи в реабілітаційному центрі, є багатоплановою системою, всередині якої діти можуть бути членами різних за характером і тривалістю існування об'єднань.

Важливу роль відіграє характер взаємин, які складаються між дітьми в змінній структурі більш тривалих і тимчасових об'єднань, що проводить всіх дітей через становище керівників і виконавців, формуючи вміння командувати товаришами і підпорядковуватися їм, створюючи розгорнуту мережу різноманітних зв'язків та відносин.

Особливе місце в зміцненні міжколективних зв'язків займає цілеспрямоване створення тимчасових об'єднань, що дає змогу організувати діяльність дітей в невеликих групах, яким доручається виконання коротких в часовому вимірі справ. Психологічна своєрідність цих груп полягає в тому, що діти у такому об'єднанні, яке налічує зазвичай всього кілька осіб, постійно перебувають під впливом думки товаришів і не можуть відхилитися від прийнятих норм поведінки. Крім того, дітям легше здійснювати самостійне керівництво невеликим числом однолітків.

Проте головна причина ефективності тимчасових об'єднань в тому, що тільки в невеликих групах кожна дитина може визначити для себе таке місце в спільній роботі, на якому вона здатна застосувати всі свої знання, сили і здібності. Тобто для кожної дитини виникає можливість вирізнити свою роль в спільній діяльності, яка відповідатиме її індивідуальним особливостям.

Побудова різновікових контактних об'єднань дітей є ще одним важливим чинником в організації дитячого колективу. Різновіковий склад дитячих колективів нівелює тенденцію замикатися в колі групових інтересів, що зазвичай існує в об'єднаннях однолітків. Дитина відчуває вплив кожної такої групи і, займаючи в ній певне місце, у свою чергу, впливає на оточення, оптимізуючи власний розвиток.

Постійно оновлюючись, колектив притулку або реабілітаційного центру зберігає водночас свої закони, звичаї, традиції та вимоги. В цьому плані він є постійно діючою силою, що допомагає створювати, стабілізувати та розвивати інтереси контактних колективів. Чим чіткіше виражені колективні засади, тим міцніше спаяні контактні об'єднання дітей; чим значиміша спільна мета, чим більш явний її суспільний характер, тим міцніший зв'язок усіх дитячих колективів в їх спільній ієрархії.

Цілеспрямована організація розгалуженого дитячого колективу забезпечує найбільш сприятливі психологічні умови для формування колективістських якостей особистості кожної дитини.

4. Мотивація

Мотивування – раціональне пояснення суб'єктом причин дії за допомогою вказівки на соціально прийнятні для нього і його референтної групи обставини, що спонукали до вибору певної дії. Мотивування відрізняється від дійсних мотивів поведінки людини і виступає як одна з форм усвідомлення цих мотивів. За допомогою мотивування особа іноді виправдовує свої дії та вчинки, приводячи їх у відповідність як зі способами поведінки в даних ситуаціях, нормативно заданими суспільством, так і зі своїми особистісними нормами.

Давайте розглянемо, яким чином розвивається дитина. Візьмемо як приклад дитину з нормальним інтелектом. Адже знижений інтелект передбачає зниження мотивації, прагнення до задоволень потреб. Дитина народжується з умовно нормальним інтелектом. Перші два місяці життя вона плаче, коли їй треба задовольнити свої фізіологічні потреби: коли хоче пити, їсти, їй холодно, щось у неї болить. Це мотивація виживання, інстинкт самозбереження.

Потім у дитини з'являються інші потреби, вона починає впізнавати маму, тата, людей, які задовольняють її фізіологічні потреби і дбають про її безпеку.

Наступний рівень мотивації у дитини – пізнання себе: вона погладжує, обмацує свої руки, ноги, пізнає, як ними можна користуватися. Потім вона починає вивчати найближчий простір, що її оточує, обмацувати межі свого світу – ліжечка, починає повзати. Дізнається, де межа цього простору.

До 5 – 5,5 місяців дитина переконується, що найближчий простір, що її оточує, безпечний, і мотивація рухає її далі. Перш ніж вилізти зі свого ліжечка, її завдання – дізнатися, чи безпечно за його межами. Вона починає викидати іграшки і дізнається: все, що йде за межі її безпечного простору, повертається, отже, і їй туди можна. Лише потім вона намагається вибратися за межі свого безпечного простору.

Після формування фізіологічної потреби і потреби у безпеці з'являється потреба в любові та прихильності, потім – у взаємодії із соціумом – потрібно навчитися говорити. Мотивація розвитку мовлення – це мотивація до спілкування (якщо я хочу спілкуватися, я маю навчитися говорити). Наприклад, якщо дитина погано говорить удома, її там все одно розуміють, але, прийшовши до дитячого садочка, де її не розуміють, вона мусить навчитися говорити чіткіше. Після задоволення мотивації на розвиток мовлення, розвивається потреба у виокремленні власного «Я» (спочатку було поняття «МИ»), до трьох років – у відокремленні від мами.

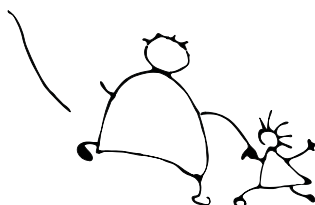
Якщо у дітей відсутня мотивація на тому чи іншому рівні, то можна (і необхідно) з'ясувати її причини. Адже без мотивації немає руху, немає розвитку.

Мотивація буває внутрішня і зовнішня. Дитина народжується із внутрішньою мотивацією, потім в міру її розвитку формується мотивація зовнішня.

Мотивація – стимули, що спричиняють активність організму і визначають спрямованість цієї активності. Термін "мотивація" у широкому сенсі використовується в усіх галузях психології, що досліджують причини і механізми цілеспрямованої поведінки людей та тварин.

*Мотив (від лат. *movere* – приводити в рух, штовхати) – це:*

- 1) спонук до діяльності, пов'язана із задоволенням потреб суб'єкта;*
- 2) предметно спрямована активність певної сили;*
- 3) предмет (матеріальний або ідейний), який спонукає і визначає вибір спрямованої діяльності заради якого вона здійснюється;*
- 4) усвідомлювана причина, що лежить в основі вибору дій та вчинків особи.*

Мотивація дитини

Є речі, за які батьки і вихователі дитини не несуть прямої відповідальності. Скажімо, темперамент та інтелектуальні здібності дитини значною мірою генетично обумовлені. Їх вади можуть бути подолані або компенсовані лише в порівняно вузьких межах.

Інша справа – мотивація поведінки. Тут вплив родинної атмосфери та атмосфери закладу, де перебуває дитина, величезний. Самоствердження, прагнення до незалежності, бажання і вміння спілкуватися з однолітками, сексуальний або агресивний «драйв» – коріння цих базових мотивів можна і треба шукати у впливі батьків та інших значимих для дитини дорослих.

Ми ж знаємо, навіщо потрібно вчитися: щоб здобути освіту, стати повноцінним членом суспільства і т. п. Все це очевидно для дорослих, а чи зрозуміло це дитині? У якому віці формується свідоме уявлення про те, навіщо потрібні знання? Адже відвідувати заняття можна з різних причин: примусово, за інерцією, тому що вчать всі, для того, щоб відповідати оточенню або перевершити його, щоб досягти успіху або уникнути невдач, просто тому, що це цікаво. Всі ці причини називаються мотиваціями, зовнішніми і внутрішніми. Не всі вони рівноцінні. Найталановитіші діти не виявляють повною мірою своїх здібностей, якщо їм не хочеться або нецікаво вчитися, якщо немає впевненості в існуванні прямого зв'язку між навчанням і життєвим успіхом.

Розглянемо наступну ситуацію.

Щовечора діти збиралися на галявині перед будинком одного літнього чоловіка. Вони бігали, шуміли і цим порушували його спокій. Жодні прохання та умовляння гратися подалі від будинку не допомагали.

І тоді чоловік децю придумав. Він вийшов до дітей і сказав: “Ви чудово сьогодні бігали, пустували і кричали. За це кожен з вас отримає по 1 гривні”. Можете собі уявити реакцію дітей?! Мало того, що вони отримували задоволення від гри, вони отримали ще й гроші. Діти були дуже задоволені.

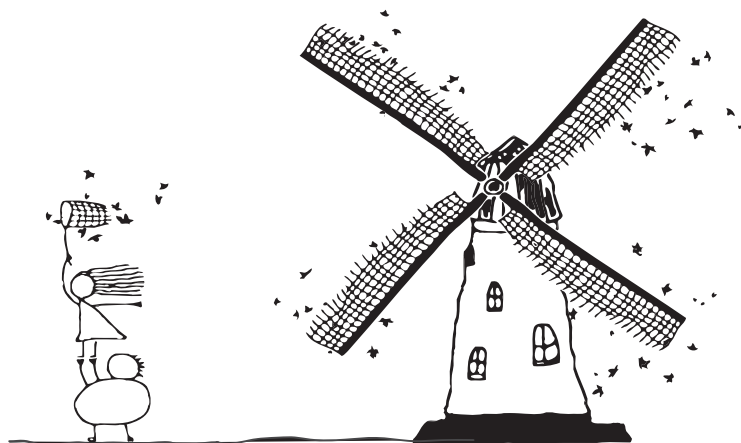
Так продовжувалося кілька днів поспіль. Та одного дня господар будинку вийшов до дітей і сказав: “Знаєте, діти, сьогодні обставини змінилися, і я можу вам дати лише по 50 копійок”. Діти взяли гроші, але бавилися і кричали вже з меншим ентузіазмом.

Наступного дня цей мудрий чоловік роздав дітям по 20 копійок і сказав: “Приходьте завтра, я вам дам по 5”. На це діти відповіли: “Аякже! Будемо ми тобі бігати й кричати за якихось 5 копійок!” Так цей чоловік позбувся шуму і крику під своїми вікнами.

Про що ж ця історія? Вона про внутрішню і зовнішню мотивацію. Що зробив цей чоловік? Він знизив внутрішню мотивацію дітей (їхні власні емоції, бажання бавитися, «бігати і кричати»), перевівши її в зовнішню мотивацію (гроші), а потім прибрав і її. Куди ж поділася внутрішня мотивація цих дітей?

Куди дівається внутрішня мотивація тих людей, які починають працювати активно і зацікавлено, а потім “згасають”?

Все дуже просто. Ми занадто багато уваги приділяємо зовнішній мотивації, забуваючи при цьому про провідну силу – мотивацію внутрішню.

Внутрішня мотивація це:

- *Мрія*, яка дає крила, волю фантазії, має бути недосяжною. Прагнути до мрії – значить підноситися.
- *Ідея* – частина мрії, яка може бути втілена в життя.
- *Творчість* – те, що «виходить» із тебе і не може не бути реалізоване, реалізація самого себе, особистісне самовираження. Кожен виражається індивідуально, хоча творчість – колективна.
- *Самореалізація*. Умовно кажучи, «Я є!», коли дитина говорить: «Я – окремий».
- *Самоствердження*: «Я можу!» З раннього дитинства батьки або інші дорослі дають дитині установку на тотальну обмеженість її «можу». Коли дитина хоче щось зробити, дорослі намагаються зробити це за неї, таким чином даючи установку: «Однаково сама/сам нічого не зробиш».
- *Переконання*: «Мені це треба». Батьки можуть говорити: «Навіщо тобі це? Я краще знаю, що тобі треба!» – чим також вбивають цю внутрішню мотивацію в ранньому дитинстві.
- *Цікавість*. Ті люди, в яких не вбили цікавість, стають ученими, винахідниками: людина, хоче знати, що там, за горизонтом, здійснювати відкриття, літати в космос. Цікавість – те, що особливо цілеспрямовано вбивається дорослими.
- *Здоров'я/хвороби*. 1. «У мене більше можливостей, коли я здоровий». В цьому випадку мотивація – здоров'я. 2. «Я маю більше можливостей, якщо я хворий». Тоді мотивація – хвороба. У випадку хвороби повинна бути мотивація одужання. Якщо її немає, дитина хворітиме.
- *Потрібність*. Маленькі діти прагнуть допомогти мамі, а їм кажуть: «Не лізь, не треба! Я сам/сама швидко впораюся». Прагнення допомогти у домі (підмести, помити посуд і т. ін.) так само часто вбивається дорослими людьми.
- *Особистісне зростання* – усвідомлене розуміння того, що сьогодні я роблю щось краще, ніж учора (у навчанні, читанні, набутті знань).
- *Потреба у спілкуванні* – прагнення бути цікавим/цікавою для інших людей. Ця потреба дитини – «для інших». У дітей, які багато знають, але не можуть поділитися цим з іншими, немає друзів. В житті є те, що лише для себе, а є те, що і для себе, і для інших.

Внутрішніх мотивацій у людини багато, але в дитинстві їх активно вбивають дорослі. Не тому, що прагнуть це зробити, а часто через побоювання, страх, незнання чи з інших причин. Важливо розуміти, що знищену мотивацію практично неможливо відновити. Що вмерло, те вмерло. Перший секрет успіху у вихованні – ніколи не знижуйте внутрішню мотивацію дитини!

Зовнішня мотивація – це:

- *Гроші*. Зробивши щось, ти щось отримуєш взамін. Наприклад, отримуєш гарну оцінку – тобі дають певну суму грошей, і ці гроші ти зможеш витратити «для свого задоволення». Ця жорстка установка призводить до того, що коли дитина виростає, вона не здатна заощаджувати, оскільки вважає, що гроші за роботу мають бути витрачені на задоволення. В майбутньому ця установка тягне за собою хронічне безгрошів'я, адже без грошей людина багато чого не зможе досягти, що також не сприятиме формуванню вміння розпоряджатися грошима.
- *Кар'єра*. Якщо людина рухається тільки вгору, і для неї найважливіше в житті – рух угору, така людина ніколи не зупиниться і ніколи не

Внутрішня мотивація пояснює, для чого ми докладаємо зусиль, чому ми діємо день за днем. Ми робимо це заради зміни свого життя і життя інших людей на краще.

Внутрішня мотивація – це "паливо", яке нас підтримує і не дає нам «згаснути» в момент подолання труднощів та невдач. Внутрішня мотивація спонукає ДІЯТИ.

Зовнішня мотивація – це ваше прагнення до досягнень в соціумі, який вас оточує. Як інь та янь перетікають одне в одне, розділені тонкою межею, так і внутрішня й зовнішня мотивації найефективніші у рівновазі.

зможе досягти бажаного, навіть коли підніметься на найвищу сходинку. Їй ніколи насолоджуватися становищем, результатами знань. *Мотивація її кар'єри – рух вгору і більше нічого, їй потрібно впасти, щоб з'явилося бажання знову піднятися.*

- *Статус.* Це мотивація досягти якогось становища, насолоджуватися ним і на ньому «завмерти». *Мотивація статусу не має жодної цінності.*
- *Визнання.* В основі цієї мотивації лежить комплекс меншовартості: не має значення, на що ти здатний, важливо, щоб ти мав вагу в очах інших. «Будь ввічливим, скажи «дякую» всім, ти повинен на всіх справити добре враження» і т. п. *Коли це стає зовнішньою мотивацією, ти думаєш не про те, що ти робиш, а про те, що слід зробити, аби сподобатися. Всім подобатися неможливо, і жодна людина не може досягти в цьому успіху.*
- *Престижні речі* (будинок, квартира, машина і т. ін.). У сучасної людини відбувається знецінення речей, втрата розуміння того, навіщо вони їй потрібні. Діти часто говорять: «Мені це потрібно, тому що у Тані чи Андрійка це є, а отже має бути і в мене». *Необхідно, щоб дитина вчилася формулювати, для чого їй потрібна та чи інша річ. Слід обов'язково попросити дитину переконати, пояснити вам, для чого вона їй, і тоді дитина або сама дійде висновку, що їй ця річ не потрібна, або зможе переконати дорослого, що вона їй таки необхідна.*

В обох випадках ми підтримуємо у дитини відчуття особистої значимості.

Важливо, щоб дитина це відчувала. Добре, якщо вона прагне чогось або хоче щось отримати, разом з тим вона має розуміти практичний аспект користування, тобто замислитись над тим, що вона робитиме далі з отриманою річчю. Існують розумні межі бажань та прагнень.

- *Естетика.* Розглянемо цю потребу на прикладі випускної сукні: чи піде в ній дівчина зустрічати схід сонця після випускного, чи на вечірку на березі ставка, де потрібен буде інший одяг, який можна взяти із собою, щоб переодягнутися – в кожному випадку естетика повинна мати практичне підкріплення.
- *Можливість подорожувати* – працювати для того, щоб потратити зароблені гроші на хобі, подорожі, відпочинок і т. ін.

Наша зовнішня мотивація постійно змінюється. Необхідно підтримувати рівновагу (баланс) між внутрішньою і зовнішньою мотивацією.

Зовнішня мотивація. Дорослим потрібно, щоб дитина гарно вчилася. От вони і закликають її до цього, використовуючи знаменитий принцип бича і калача: карають за двійки, пригощають цукерками за п'ятірки. Питання в тому, наскільки це ефективно.

Внутрішня мотивація. Дитина заявляє: «Я хочу!» – і не йде разом з усіма в кіно, а сідає малювати. Або читати книжку. Або навіть розв'язувати задачки. Дитині цікаво засвоювати нове, реалізовувати свої здібності, долати труднощі. Стимулом в цьому випадку є сам предмет пізнання – цікавий і захоплюючий. Для кожного свій.

Найбільш актуальним питанням з огляду на необхідність мотивації для дітей, зокрема тих, які перебувають у закладах соціального захисту, є питання їх уміння вчитися в широкому сенсі цього слова. Одним із прикладів навчання є освітній процес. Незалежно від того, чи мають діти можливість відвідувати загальноосвітню школу, чи процес навчання організовується на базі самого закладу соціального захисту в індивідуальній формі, якщо діти навчатися вчитися, вони легше опановуватимуть й інші навички – спілкуватися, співпрацювати, жити.

Тому спробуємо розглянути мотиваційні процеси для різних вікових груп на прикладі мотивації до навчання.

Діти 6-8 років

У початковій школі дитина може вчитися досить успішно, орієнтуючись на оцінки, на вчителя або на думку батьків. Цінність самих знань дитина не дуже усвідомлює. До улюблених часто відносяться предмети, які містять елементи гри, забави: праця, малювання, фізкультура. У цьому віці в більшості дітей домінує прагнення принести задоволення дорослій, шанованій людині, порадувати її своїми успіхами і навпаки, небажання вислуховувати її докори.

“Я вчуся, бо якщо отримаю двійку, мене лаятимуть”
(Оленка Г., 1 клас).

“Я вчуся для своєї мами. Вона засмучується, коли я отримую погані оцінки. Мені її шкода” (Машиа П., 2 клас).

“Я вчуся, щоб бути розумною. Мій тато дуже розумний, і я маю бути такою ж” (Ліза Г., 1 клас).

Для кого вчаться діти, що перебувають у притулку чи реабілітаційному центрі? Вони можуть поставити на вакантне місце батьків значимого дорослого, чия думка і схвалення впливають на їхню поведінку.

Слід враховувати і те, що зміст слова “вчитися” у дитячому розумінні може бути набагато ширшим, аніж просто отримання знань. Для дитини поняття шкільного навчання охоплює і бажання побачити друзів, погратися. Всі ці заняття можуть слугувати і служать достатнім стимулом для того, аби “перетерпіти” нудні уроки. І навпаки, погані стосунки з однолітками можуть негативно позначитися на успішності.

Діти 10-12 років

Хоча інтерес до конкретних предметів ще багато в чому залежить від учителя, в цьому віці повага до дорослих поступово втрачає свою актуальність. На перший план виходить прагнення бути кращим або хоча б не гіршим від однокласників. Психологи називають це “престижними мотивами”.

“Мені подобається, коли вчителі мене хвалять” (Ярослав Г., 5 клас).

“Якщо бути – то бути кращим! Мені подобається отримувати гарні оцінки, бути кращим за всіх в класі” (Назар К., 4 клас).

Не варто закидати дитині марнославство: це нормально для певного віку. Пізніше, з розвитком особистості, місце цих мотивів займуть інші, менш залежні від зовнішніх чинників. А прагнення до похвали залишаться на другому плані, роблячи шкільне життя учня яскравішим та привабливішим.

Діти 14-16 років

Умовою успішного засвоєння шкільної програми (і не тільки) в цьому віці є прагнення набутти впевненості в собі та у своїх силах.

“Мені подобається дізнаватися щодня щось нове! Мені самій цікаво: скільки я можу всього запам’ятати?” (Оксана Ф., 9 клас).

“Я хочу вільно говорити англійською. Читати в оригіналі Шекспіра” (Машиа Б., 7 клас).

“Головне в житті – це гроші. Більшість бід, більшість сварок у сім’ї відбуваються через їх брак. Я хочу багато заробляти, тоді все в мене буде добре” (Сашиа В., 8 клас).

Підлітки починають усвідомлювати корисність набутого знання як засобу отримати щось іще цінніше.

Питання. Чи настільки погана зовнішня мотивація? Чи так уже вона конфліктує із внутрішньою? Адже за будь-яку роботу повинна бути винагорода. Якщо не нагороджувати за старанність, то неминуче настануть втома і апатія. До того ж учень може просто відчутти переваги хорошого навчання. Це може увійти у звичку, як добрі манери.

Відповідь психолога. Поза сумнівом, на певному етапі, особливо в молодших класах, без зовнішньої мотивації не обійтися. Користуйтеся цим часом! Поки що ви в змозі змусити дитину вчитися краще. Поки що ваша опіка і контроль ідуть на користь дитині.

Просто треба знати міру: головним має залишатися саме знання, а не солодкий пиріжок, отриманий в нагороду.

Питання. Чим погане змагання? Адже так звані “престижні мотиви” – те саме змагання.

Відповідь психолога. Змагання в реальному світі неминуче. Все наше життя – це біг наввипередки. Проблема в тому, що несформовану натуру можуть вибити з колії перші ж невдачі. Корисно змагатися не з іншими, а із самим собою.

Питання. Що можна сказати з приводу занадто ідеальних і надмірно меркантильних мотивацій?

Відповідь психолога. Не варто вголос виявляти своє невдоволення: ви тільки нашкодите. Просто діти ще не навчилися як слід брехати.

Багато що залежить від міркувань батька і матері або інших значимих людей, чи навпаки, виражається як протест проти прикладу батьків. Ще й накладається юнацький максималізм. Згодом і те, й інше згладиться, перестане шокувати оточення. Люди довкола різні: одні працюють у бібліотеках за мізерну зарплатню і відчують задоволення від спілкування з прекрасним, інші активно заробляють гроші і теж задоволені.

Існує ціла низка теорій, інколи парадоксальних, про способи підвищення внутрішньої мотивації в навчальному процесі. Часом ці методи досить контроверсійні, часом просто непридатні для використання в реальних ситуаціях. Тому обмежимося кількома практичними порадами.

- Намагайтеся налаштувати дитину на позитивний результат. Якщо вона регулярно робить у диктантах по 15 – 20 помилок, а в останньому виявилось лише 10 – похваліть її за це! Це невеликий, але успіх.
- Не беріть із неї обіцянки виконати наступне завдання на «відмінно». Таке завдання нездійсненне!
- Покарання за двійки ніколи не приносило користі. Якщо ж дитина просиділа над підручниками три години замість звичних двох – похваліть її: їй цікаво, вона старається.
- Не поспішайте пропонувати свою допомогу при виконанні завдань. Робіть це лише тоді, коли бачите, що самій дитині нізачо не впоратися.
- Не перестарайтеся з призами і винагородами за успіхи у навчанні. Головним призом мають залишатися набуті знання!
- Обережно ставтесь до ситуацій змагання (призових місць всього три, а в класі 25–30 дітей!). Краще привчати дитину до аналізу і порівняння своїх власних результатів і досягнень.
- Не нав'язуйте дитині мету ззовні. В цьому випадку її досягнення буде потрібне вам, а не їй! Об'єднуйте дітей в гуртки, секції. Намагайтеся виявити їх власні інтереси.
- Постарайтеся знайти в завданнях елемент інтриги, загадки. "Цікава математика", "Задачник" Р. Остера, всілякі ребуси і каламбури, розповіді про подорожі та великі відкриття допоможуть захопити дитину шкільними предметами.

Д. Мак-Клелланд, аналізуючи умови формування мотивації досягнення, об'єднав основні формуючі впливи в чотири групи:

- 1) формування синдрому досягнення (прагнення до успіху вище за прагнення уникнути невдачі);
- 2) самоаналіз;
- 3) формування прагнення і навичок ставити перед собою високі, але адекватні цілі;
- 4) міжособистісна підтримка.

Кожна із цих груп складалась, у свою чергу, із сукупності окремих впливів. Так, наприклад, формування синдрому досягнення передбачає наступне.

1. Вивчення і засвоєння способів створення проєктивних розповідей (тобто розповідей, складених за картинками) з яскраво вираженою темою досягнення. Дітям роз'яснюється стандартна система категорій, які використовуються в діагностиці мотиву досягнення (очікування успіху, схвалення, позитивний емоційний стан у процесі діяльності). Їх завдання полягає в тому, щоб у своїх розповідях використовувати максимальне число заданих категорій. Під час такого обговорення діти починають правильно виявляти мотив досягнення серед інших мотивів.
2. Опанування способів поведінки, типових для людини з високорозвиненою мотива-

цією досягнення. Діти вибирають середні за складністю цілі й уникають як надто легких, так і дуже важких для досягнення; віддають перевагу ситуаціям, які передбачають особисту відповідальність за успіх справи, і уникають ситуацій, за яких цілі задаються іншими людьми).

3. Розгляд конкретних прикладів зі свого повсякденного життя, а також із життя людей з високою мотивацією досягнення; аналіз цих прикладів за допомогою системи категорій, яка використовується в діагностиці мотивації досягнення.

Не варто ставитися надміру серйозно до наведених вище порад. Життя набагато багатогранніше. Пам'ятайте: людей без мотивації взагалі не існує в природі. Мотивація закладена на біологічному, тваринному рівні. Без неї ми й досі стрибали б по деревах або вимерли б. Немовлята не навчалися б повзати, ходити, говорити. *Головне – не придушити прагнення людини до самовираження надмірним диктатом або потуранням нестримним пустоцям. Результати будуть сумні й не обмежаться шкільними роками. Адже мотивація це, по суті, те саме, що і сенс нашого життя.*

5. Як створити реабілітаційний простір для дитини у конкретному закладі

У суспільстві з'явилася значна за своїми масштабах категорія дітей, які до останнього часу перебувають ніби в статусі «нічийних». Вони живуть під одним дахом з батьками, але їхні зв'язки із сім'єю атрофовані або зруйновані. Відсутність належного догляду і забезпечення, нехтування інтересами і потребами особистості, що розвивається, жорстоке ставлення в сім'ї створюють реальну загрозу для психофізичного та етичного розвитку бездоглядної дитини. Школа не в змозі у повній мірі розв'язати проблему соціального захисту і реабілітації таких дітей. Самі діти нерідко переходять до лав безпритульних. Діти ночують на вокзалах, голодують, мають аномалії розвитку; багато хто, втікши з дому, потрапляє до рук дорослих, які використовують їх у своїй злочинній діяльності.

«Реабілітаційний простір» – найважливіша умова, що дає змогу відновити психологічне здоров'я дитини, сприяючи відновленню довірливих стосунків з людьми, простір, що мотивує дитину до формування прив'язаностей.

Реабілітаційний простір має територіальну визначеність та інші якісні характеристики, що дають змогу повноцінно задовольнити потреби відновлення психологічного здоров'я дитини, а отже, сприяти її гармонійному розвитку.

Центри соціально-психологічної реабілітації, які, зокрема, надають дітям притулок, є найбільш перспективними в загальній системі закладів соціального захисту, оскільки дають змогу комплексно вирішувати проблеми корекційної та реабілітаційної роботи, орієнтуючи її як на саму дитину, що опинилась у складних життєвих обставинах, так і на середовище, в якому вона перебуває, насамперед, на її рідну сім'ю. Коли притулки покликані допомогти насамперед безпритульним дітям, центри соціально-психологічної реабілітації передусім працюють з дітьми, які ще не втратили зв'язку із сім'єю та іншими інститутами соціалізації. Спектр послуг, які надаються у центрах неповнолітнім, що потребують державної допомоги, значно ширший, аніж в інших закладах: це послуги з соціальної, психологічної та педагогічної діагностики і реабілітації; лікувально-профілактичні послуги; юридичні консультації; конфіденційні консультації по «телефону довіри» тощо.

Для ефективної реабілітації дітей в центрі необхідно створити умови для набуття і реалізації:

- 1) досвіду «розумного» проведення відпочинку (вільного часу, дозвілля);
- 2) досвіду життя і поведінки в колективі: пізнання способу спільного існування в групі однолітків, уміння узгоджувати свої дії та поведінку з діями інших, що є цінним досвідом побудови стосунків з навколишнім світом;
- 3) можливостей розкрити свій потенціал, проявити ініціативу і заслужити повагу своєю діяльністю;
- 4) досвіду взаємодопомоги і турботи про інших;
- 5) можливостей пожити в реальному демократичному співтоваристві, засвоюючи досвід демократії та навички поваги до прав інших.

Всі діти прагнуть до самопізнання та самоствердження, потребують персоніфікованої уваги і поваги до себе як до особистості, активної діяльності й спілкування. Проте найчастіше ці потреби до вступу в заклад соціального захисту не є достатньою мірою задоволені. Звідси і деформації в ціннісних орієнтаціях, і звуження соціальних зв'язків, і неуспішність у навчанні. Тому вихователям за підтримки інших фахівців важливо зосередити свою увагу на розв'язання таких завдань, як:

- стимуляція дітей до самопізнання і самовиховання;
- забезпечення умов для орієнтації активності дітей на діяльність реформуючого плану;
- створення умов для накопичення вихованцями позитивного досвіду спілкування з оточенням.

Нормально протікаючий процес соціалізації дитини передбачає необхідність самопізнання, становлення в неї образу свого «Я». Цей образ складається під впливом багатьох психологічних,

педагогічних, соціальних впливів. Якщо врахувати, що практично весь спектр цих впливів для дітей, що постраждали від насильства, забарвлений в негативні відтінки, то неважко зрозуміти, наскільки деформовані у них уявлення про себе, самооцінка, ставлення до себе.

Дітям, старшим за 10 років, велику допомогу в прийнятті себе може надати декларація, сформульована В. Сатіром:

Декларація моєї самоцінності

Я – це Я. У всьому світі немає нікого цілковито такого, як Я.

Є люди, чимось схожі на мене, але немає нікого такого, як Я.

Тому все, що виходить від мене, це справжнє моє, тому що саме Я вибрав(ла) це.

Мені належить усе, що є в мені: моє тіло, включно з тим, що воно робить; моя свідомість, включно з усіма моїми думками і планами; мої очі й усі образи, які вони можуть бачити; мої почуття, якими б вони не були – тривога, радість, роздратування, задоволення, напруження, любов; мій рот і всі слова, які він може вимовляти – ввічливі, ласкаві або грубі, правильні або неправильні; мій голос – гучний або тихий; всі мої дії, звернені до інших людей або до мене самого(ї).

Мені належать всі мої фантазії, мрії, надії й страхи.

Мені належать всі мої перемоги й успіхи, помилки і поразки.

Все це належить мені. І тому Я можу дуже близько познайомитися із собою. Я можу полюбити себе і подружитися із собою. Я можу зробити так, щоб усе в мені сприяло моїм інтересам.

Я знаю, що дещо в мені спантеличує мене, і є в мені щось таке, чого Я не знаю. Але оскільки Я дружу із собою і люблю себе, Я зможу обережно і терпляче відкривати в собі джерела того, що бентежить мене, і дізнаватися все більше і більше різних речей про себе.

Все, що Я бачу і відчуваю, все, що Я говорю і що Я роблю, що Я думаю і відчуваю в даний момент – це моє. І це дає мені змогу достеменно дізнатися, де Я і хто Я в даний момент.

Коли Я вдивляюся у своє минуле, дивлюся на те, що Я бачив(ла) і відчував(ла), що Я говорив(ла) і що Я робив(ла), як Я думав(ла) і що Я почував(ла), Я бачу те, що не сповна мене влаштовує. Я можу відмовитись від того, що видається мені непідходящим, і зберегти те, що здається дуже потрібним, і відкрити щось нове у собі.

Я можу бачити, чути, відчувати, говорити, думати і діяти.

Я маю все, щоб бути близьким(ою) з іншими людьми, щоб бути продуктивним(ою), вносити сенс і порядок у світ речей і людей довкола мене.

Я належу собі, тому Я можу будувати себе.

Я – це Я, і Я – це чудово!

Величезну допомогу встановленні сприйняття себе як особистості надають психотерапевтичні ігри. Наприклад, гра «Автопортрет»¹.

Мета гри – розвиток позиції безумовного прийняття себе та іншої людини як особистості, що передбачає зацікавленість, увагу, співпереживання, відсутність осуду. Учасникам групи пропонується намалювати автопортрет (кольоровими олівцями, фарбами або фломастерами). Для зняття напруження необхідно сказати, що кожен має право нікому не показувати свій малюнок. Визначення стилю, якості, детальності зображення необхідно віддати на розсуд автора. (Як варіант цієї гри можна запропонувати малювання символічного портрета – у вигляді улюбленого казкового персонажа або предмета).

Коли портрети закінчені, пропонується влаштувати «анонімну виставку», на якій виставити всі малюнки. Далі групі пропонується відвідати виставку, обговорюючи виставлені портрети як картини в музеї, відповідаючи на питання:

¹ Черняева С.А. Психотерапевтические сказки и игры. – СПб.: Речь, 2003.

Що, на вашу думку, хотів виразити автор?

Які думки і почуття викликає у вас цей портрет? тощо.

Ведучому рекомендується м'яко відхиляти спроби вгадати автора портрета або висловлювання відносно якості зображення, наприклад, так: «Нам невідомо і для нас не має значення, хто є автором портрета, коли вже він вирішив не підписувати свою роботу. Але ви ж розумієте, що для цієї виставки відбирали лише геніальні роботи».

Метою реабілітації, виховання в центрі, по суті, стає розвиток потреб дитини і допомога у розв'язанні тих внутрішніх завдань, які повинна розв'язувати кожна людина, – знайти своє місце в світі, реалізувати себе. *Свого часу Е. Фромм сказав: «Виховання – це допомога дитині в розвитку її потенційних можливостей».* Шляхом створення особливого виховного простору можна сформувати в дитині етичне ставлення до себе й до соціуму.

Робота психологів центру має вестися в таких основних напрямках: діагностичному, профілактичному та коригувальному. При проведенні діагностики широко використовуються різні методи: спостереження, розмова, тестування (проективні методики, запитальники на виявлення особливостей особистості, блок методик з вивчення дослідницько-пізнавальної та емоційної сфери). З урахуванням отриманих результатів намічаються напрями і методи профілактичної й коригувальної роботи, яка проводиться як в груповій, так і в індивідуальній формі.

Найважливіше місце в терапії дітей, що постраждали від насильства, займає терапія мистецтвом. Вона дуже різноманітна – від сприйняття творів до їх безпосереднього створення. Терапія мистецтвом в дитячому віці має безліч цілей і певні переваги перед іншими формами роботи, оскільки діти частіше від дорослих спілкуються образами. Цей вид терапії дає можливість виразити агресивні почуття в соціально прийнятній формі. Мистецтво є безпечним способом знання напруження. Наприклад, для дітей малювання може стати єдиним способом виразити злість на батьків, учителів, кривдників. Роками приховуючи в собі образу і злість, пригнічуючи і не визнаючи ці почуття, вони нарешті можуть дозволити собі вилити їх на папері.

З метою корекції емоційно-вольової сфери, підвищення самооцінки дітей, підсилення їх упевненості в собі краще використовувати методику ігрової психотерапії.

Для дітей шкільного віку з метою формування умінь і навичок конструктивного розв'язання конфліктів з однолітками проводиться соціально-психологічний тренінг.

В ході коригувальної роботи фахівці центру можуть використовувати різні форми і методи активізації пізнавальної сфери дітей, застосовувати вправи, спрямовані на розвиток сприйняття, пам'яті, уваги і мислення, тонкої моторики, що позитивно позначиться на успішності.

Основною метою психотерапевтичної роботи в центрі є переконання дитини в тому, що її люблять і приймають такою, якою вона є, з усіма її недоліками і проблемами.

Розглянемо основні методи групової та індивідуальної роботи, які використовуються в кожному з таких закладів.

1. При проведенні діагностики використовуються:
 - а) спостереження;
 - б) розмова;
 - в) тестування;
 - г) проективні методики;
 - д) запитальники з виявлення особистісних особливостей;
 - е) блок методик дослідження пізнавальної та емоційної сфер (індивідуальні форми).
2. При проведенні профілактичної і коригувальної роботи з дітьми використовуються:
 - а) методика ігрової психотерапії (проводиться індивідуально та в мікрогрупі);
 - б) різні форми розвитку пізнавальної сфери дітей (індивідуально).
3. Для дітей шкільного віку проводяться соціально-психологічні тренінги (6 - 8 осіб).
4. Навчання прийомів релаксації з використанням у приміщенні елементів сенсорної терапії.
5. Методика стимулювання вихованців (групова форма).

У центрі може бути розроблений перелік учинків і «добрих справ» (допомога на кухні, прибирання території тощо), які оплачуються спеціальною валютою, наприклад «юнгамі» (з нім. *Junge* – хлопчик). Наприкінці місяця на «юнгі» в магазині центру можна буде придбати продукти харчування, солодощі, предмети першої необхідності.

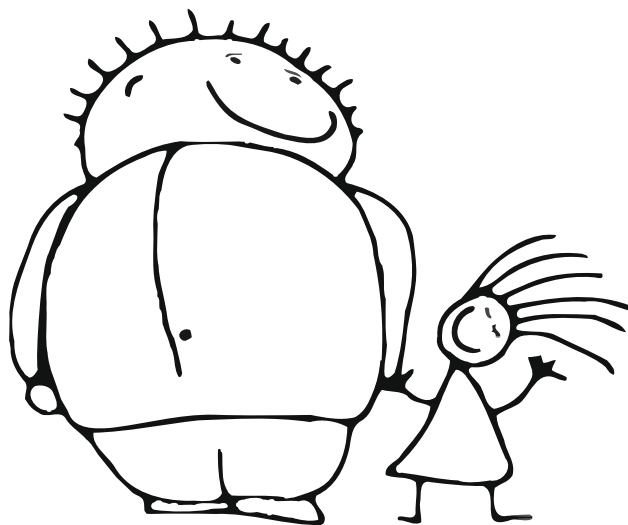
У центрі має проводитися значна робота з компенсації родинних зв'язків.

Компенсація родинних зв'язків може здійснюватись у двох формах:

- 1) створення (по змозі) умов, наближених до домашніх (облаштування для вихованців власних «куточків»);
- 2) створення сімейно-виховних груп, що забезпечує більш тісне спілкування між сіблінгами, які перебувають в одному закладі, сприяє засвоєнню навичок піклування, формуванню авторитетно-довірливого спілкування між дитиною і дорослими.

Поліпшенню самопочуття дітей сприяє зосередження уваги фахівців на підкріпленні їх позитивних рис, заохоченні щонайменших успіхів. Особливо це стосується дітей із низькою самооцінкою. Акцент робиться на досягненнях конкретної дитини. Її заслуги не повинні порівнюватись з успіхами інших дітей. Щоб зменшити наслідки негативного досвіду, слід ставити дитину в ситуацію, коли вона зможе сама приймати рішення, надавати їй можливість вибору: наприклад, у що грати. Для зниження напруження в процесі підготовки підліткові радять брати участь у колективному читанні, виконувати релаксуючі процедури. Важливу роль відіграє і процес пробудження - доброзичливий тон вихователя дає позитивний емоційний заряд на весь день. Дитина в такій атмосфері починає відчувати свою значущість, діти, що не бачили подібного відношення в сім'ї, засвоюють нові зразки поведінки.

Робота кожного закладу соціального захисту дітей спрямована на запобігання безпритульності та бездоглядності дітей і підлітків, проте особливе значення має той факт, що більшість із них, окрім задоволення базових фізіологічних потреб та соціально-психологічної корекції дитини, можуть допомогти відновити її зв'язки із сім'єю або знайти нову родину, прагнуть створити сприятливий соціальний фон її подальшого життя.

6. Формування позитивних стосунків між працівниками закладу

Для реалізації завдань притулку та/або центру соціально-психологічної реабілітації необхідно сформувати адекватно функціонуючу команду фахівців. Від персоналу закладу залежить не лише успіх реабілітації кожної конкретної дитини на даному етапі, а й те, як складеться її подальша доля.

Для дітей же важливим є не так те, наскільки добре ставиться до них конкретний фахівець центру, як те, наскільки це ставлення послідовно впливає зі ставлення всіх інших. Тобто, весь персонал дитячого закладу несе відповідальність за ставлення до вихованців кожного з фахівців.

Найзначимішим для дітей є **зрозумілість, передбачуваність та розміреність життя**, тобто те, чого більшість із них була позбавлена. У зв'язку із цим особливо важливим є не лише вироблення спільної лінії поведінки персоналу центру, а й **послідовне, шанобливе, доброзичливе** ставлення співробітників один до одного. Таке ставлення стане для дітей наочним підтвердженням реальності нових для них взаємин.

Приходячи працювати до закладу соціального захисту дітей, людина повинна усвідомити, наскільки специфічним є контингент дітей, з яким їй належить працювати, яких норм вона має дотримуватись у спілкуванні з колегами, як слід інтерпретувати діяльність організації, в якій формі та з яких питань звертатися до керівництва, як прийнято розпоряджатися робочим часом, а також часом, відведеним на відпочинок.

Якщо кожен співробітник успішно виконує свою роль, якщо при цьому він сам особисто задоволений характером, змістом і результатами своєї роботи та своєї взаємодії з оточенням, то не виникає конфліктних протиріч, що підривають взаємодію між персоналом загалом.

Стабільність поведінки людини відіграє велику роль у встановленні її взаємин з оточенням. Якщо людина стабільна, відповідальна і загалом передбачувана, то оточення сприймає її позитивно. Якщо ж вона неврівноважена, примхлива і схильна до імпульсивних кроків, то колектив негативно відреагує на такого члена. Слід мати на увазі, що це однаково стосується і персоналу, і дітей, які є хоч і тимчасовими, але все ж таки членами колективу закладу.

У будь-якій організації людина працює в оточенні колег – товаришів по роботі. Вона є членом різних формальних і неформальних груп. І це впливає на неї, допомагаючи більш повно розкриватися її потенціалу або пригнічуючи її здібності і бажання працювати продуктивно, з повною віддачею. Групи відіграють важливу роль в житті кожного члена колективу, оскільки мають на нього сильно виражений вплив.

Стосунки між колегами утворюють складну, змінну, взаємопов'язану систему, в якій можна виділити кілька видів відносин. Вони не існують незалежно від інших, їх самотійність відносна, і точних меж між ними немає. Проте, вони якісно розрізняються.

Відносини в колективі:

- *Відносини по вертикалі* – міжособистісні зв'язки, що утворюються між керівниками і підлеглими, лідерами і всіма іншими членами колективу, загалом між людьми, які займають у внутрішньоколективній офіційній посадовій ієрархії різне становище.
- *Відносини по горизонталі* – міжособистісні зв'язки членів колективу, що займають однакове офіційне і неофіційне становище (колеги).
- *Офіційні* – стосунки, що виникають на посадовій основі. Вони встановлюються законом, регулюються статутами, положеннями, затвердженими правилами.
- *Неофіційні* – складаються на базі особистих ставлень людини до людини. Для них не існує загальноприйнятих законів і норм, чітко встановлених вимог і положень.
- *Ділові міжособистісні* – стосунки, які виникають у зв'язку зі спільною роботою людей або з її приводу.
- *Особисті стосунки* складаються незалежно від виконуваної роботи.

В злагодженому колективі формується система ділових і особистих взаємин, які добре доповнюють одні одних і відіграють різну роль у задоволенні потреб та інтересів членів колективу.

Особисті стосунки відносяться до розряду неофіційних, але при цьому всі офіційні стосунки теж слід брати до уваги. Особисті стосунки іноді мають цікаві синоніми, такі як “честь мундира”, “дух колективу”, “обличчя команди” та ін. У надзвичайних або критичних ситуаціях, за відсутності або у випадку руйнування офіційних стосунків на перший план виходять особисті.

Прояви особистих стосунків у колективі:

- *Лояльність* – члени колективу можуть сперечатися один з одним, але для зовнішнього оточення вони складають єдиний фронт. Можна критикувати один одного, але слід утримуватися від зовнішньої критики.
- *Повага* – члени колективу визнають перевагу своїх колег, їхні особливі знання в деяких сферах і рахуються з ними, незважаючи на особисті вподобання.
- *Терпимість* – члени колективу миряться з недоліками один одного. Хтось із них може мати дратівливу звичку, але інші радше пристосуються до цього, аніж погодяться працювати з кимось стороннім.
- *Повна довіра* – члени колективу знають, що отримають допомогу від будь-кого, тому що самі завжди надають її, коли це необхідно.

Розуміння цих позицій дасть змогу персоналу закладів об'єднатися для успішної роботи з розв'язання завдань, що постають перед ними. Для розуміння як вихованців, так і самих себе співробітникам доцільно раз на два-три місяці проводити колективні заняття-тренінги, що допоможе краще усвідомити специфіку своєї роботи і попередить розвиток звикання та синдрому психологічного і професійного вигорання.

Як приклад можна привести вправу «Приміряємо майки»¹, що може використовуватись на тренінгах або спільних заходах з дітьми і співробітниками центру. Ця вправа є «примірною на себе» почуттів інших людей, наприклад, тих, які зазнали жорстокого ставлення. Ситуації, назви яких написані на майках, не повинні збігатися з реальними подіями, що відбувалися з учасниками групи, але можуть чимось нагадувати їх. Вправа сприяє розвитку у членів групи емпатії, розуміння почуттів інших людей. Співпереживання допоможе працівникам центру краще сформулювати, чим кожен з них зможе допомогти в даній ситуації, або хоча б не нашкодити дитині, що постраждала від насильства.

Окрім цього є доцільним проведення щотижневих нарад з розбором складних, конфліктних ситуацій в закладі, щоб і учасники, і персонал, який може зіткнутися з подібними проблемами, змогли виробити певні схеми поведінки конкретних осіб на кожному з етапів. Це необхідно не лише для того, щоб мінімізувати можливий негатив ситуації, але й значною мірою для того, аби механізм конфлікту не був запущений на повну силу. Має йтися про те, як слід діяти співробітникам, щоб побачити конфлікти ще на стадії зародження, та як розвивати вміння нейтралізувати їх на ранніх етапах розвитку.

Вся система взаємодії з вихованцями має будуватися на правовій та гуманістичній основі – на визнанні дитини особистістю. Як і дорослий, дитина самобутня, унікальна, і має чимало здібностей, які треба розвивати. Відхилення в етичному розвитку і поведінці не можуть бути підставою для негативної оцінки особистості загалом чи прояву неповаги до неї.

Гуманізм позиції вихователів та педагогів відносно дитини, що має відхилення в поведінці, виражається в їхній оптимістичній вірі в неї, в її здатність до відродження.

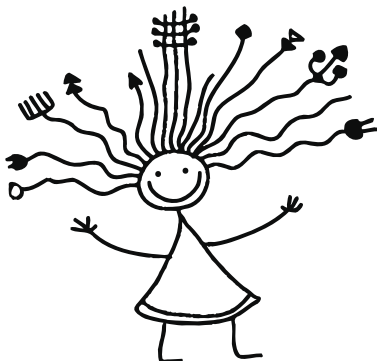
Життєдіяльність дитини в закладі соціального захисту має на практиці переконати її в цінності етичних, демократичних стосунків між людьми як у системі «дорослі–діти», так і в системі «діти–діти».

Проте соціальна реабілітація вихованця – лише частина проблеми його повноцінної соціалізації. Головне – не допускати, щоб дитина залишилася сиротою при живих батьках. Ось чому найважливішим вважається нормалізація обстановки в сім'ї й відновлення родинних зв'язків.

1 Черняева С.А. Психотерапевтические сказки и игры. – СПб.: Речь, 2003.

Проведене серед вихованців соціологічне опитування показало, що, попри всі труднощі, конфлікти, а почасти жорстокість у сім'ї, абсолютна більшість дітей хочуть повернутися додому.

З моменту приходу дитини в притулок або центр соціально-психологічної реабілітації має починатися планомірна робота з сім'єю (батьками або ближчими родичами, якщо такі є). Спеціалісти повинні детально вивчити її стан; спромогтися нормалізувати обстановку і створити в сім'ї хоча б відносно нормальний психологічний клімат. Якщо є позитивні зрушення, дитина повертається в сім'ю. Нерідко керівництво центру або притулку виступає перед судом із клопотанням про припинення справи про позбавлення батьківських прав. Часто вихованці цих закладів повертаються в сім'ї, оскільки завдяки їх працівникам батьки змінюють свою поведінку, регулярно відвідують дітей, починають проявляти до них більше доброти та турботи. Робота із сім'єю не повинна припинятися навіть тоді, коли діти почуваються нормально в рідній домівці, батьки мають отримувати психотерапевтичну та педагогічну підтримку фахівців закладу або центру соціальних служб. На жаль, не завжди такий план дій можна здійснити на практиці – робота із сім'ями вимагає тривалого часу, прагнення до змін самих учасників процесу та додаткових знань та ресурсів.

Перш ніж давати рекомендації, важливо проаналізувати мотивацію людей, які прийшли працювати з дітьми, що опинилися у складних життєвих обставинах. Важливою передумовою успішної роботи працівників закладів соціального захисту дітей, є наявність внутрішньої мотивації. Якщо людина приходить в заклад і для її роботи потрібна менша зовнішня мотивація (тобто внутрішньої мотивації у неї більше), то її стан стабільний і вона менше залежить від зовнішніх чинників. Ознакою переважання зовнішньої мотивації у людей є постійні вагання (дадуть зарплатню чи ні, буде кар'єра успішною чи ні тощо). Внутрішня мотивація більш стабільна. А для дітей, що потрапляють у притулок або реабілітаційний центр, найважливіше мати поряд стабільну людину, на яку можна покластися. Якщо людина стабільна сама, то вона може створити стабільний колектив і скеровувати його в потрібному напрямку.

Рекомендації щодо роботи з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, в умовах реабілітаційного центру або притулку можна почати з визначення очікувань персоналу від дітей, котрі до них потрапляють.

Не варто сподіватися, що дитина, вилучена зі складної життєвої ситуації, відразу адаптується до нових для неї умов. Основною помилкою співробітників закладів соціального захисту є переконання, що в них дитині буде безумовно краще, аніж у попередньому місці перебування. Слід пам'ятати, що діти вже пристосувалися до тієї ситуації, з якої потім були вилучені, і тепер вимушені адаптуватися до нових для них умов. Тому ми рекомендуємо співробітникам набратися терпіння і визнати за дитиною право на нездатність до адаптації в новому місці.

Також не слід піддаватися спокусі пожаліти, погладити по голівці дітей, які зазнали жорстокого поводження. Ці діти потребують не жалю, а співчуття, не розради, а допомоги. А для того щоб дорослі мали можливість надати допомогу, а діти – прийняти її, руки мають бути вільними.

У спілкуванні із цією категорією дітей слід дотримуватися «правила витягнутої руки». Тобто не вступати в близький емоційний контакт із кожною дитиною. Слід пам'ятати, що основним завданням реабілітації є не згладжування і загоєння отриманих травм, а створення можливості для дитини благополучно існувати за стінами реабілітаційного закладу, успішно застосовуючи набуті там навички та знання. Саме тому не варто створювати тісних зв'язків, як з дітьми, так і між дітьми, щоб їм не було боляче переходити до наступного етапу свого життя.

Створюючи довірливі стосунки з дитиною, співробітники закладів соціального захисту часто ставлять собі за мету отримання правдивих відомостей про неї, тоді як в основі довірливих стосунків лежить здатність дітей переймати досвід від людей, яким вони довіряють. Таким чином, основним критерієм довіри дитини є не те, чи вона розповідає вам правду про своє життя, а те, чи просить вона у вас поради і чи дотримується її.

Важливою умовою успішної роботи працівників закладів соціального захисту є розуміння того, як можна зберегти дистанцію між собою і дітьми, що потрапляють в центр. Важливо пам'ятати про те, що доросла людина не може бути другом в дитячому колективі. Вихователь не може «товаришувати» з дітьми в тому розумінні, яке вкладає в це слово дитина, тому що дружба має на увазі перебування на одному рівні, на одній позиції. Якщо ви станете з вихованцями на одну позицію, ви не зможете організовувати дитячий колектив, скеровувати дітей у потрібному для вас напрямі. З дитиною потрібно бути в близьких стосунках, але ніколи не товаришувати, тому що дружба передбачає рівноправ'я, якого не може бути в закладі такого типу за статусом.

Одним із чинників успішної реабілітації є оцінка потреб та планування заходів їх задоволення для кожної конкретної дитини. Найважливішим у складанні плану реабілітації є визначення терміну перебування дитини в конкретному закладі. Так, наприклад, якщо термін обмежений умовами притулку для дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах (до 3 місяців), не варто розраховувати на глибокі особистісні зміни у дітей, що в ньому перебувають, оскільки це місце є тимчасовим для дітей і їх слід готувати до переходу в інше місце перебування, не варто прив'язувати вихованців до місця і людей, які є транзитними в їхньому житті.

Співробітники закладів соціального захисту можуть допомогти визначити соціальний статус дитини, сформувати навички охайності, яких часом бракує, показати нові способи взаємодії в дитячому колективі, а також розвинути нові навички спілкування з дорослими. Основну навичку,

яку має засвоїти кожна дитина – здатність просити допомоги у дорослих (пошук допомоги). На жаль, діти не вміють цього робити, тому часто опиняються в складних життєвих ситуаціях. Їм слід пояснити, що у разі, коли в допомозі відмовляє одна людина, потрібно звернутися до іншої. В закладі соціального захисту слід навчити дітей формулювати прохання про допомогу. Це буде робота на перспективу. Просити про допомогу значить не опинятися більше в скрутних ситуаціях.

В умовах реабілітаційних центрів, де термін перебування дітей може сягати 9 місяців, уже можна вирішувати питання набуття дітьми нового для них досвіду соціальної взаємодії. Дитина не знає, гарна вона чи погана, що вона вміє робити. Їй про це говорять, і вона порівнює себе з іншими членами колективу. Тому дуже важливо для людей, що входять в дитячий колектив, чітко планувати завдання з тим, щоб вони давали дітям змогу порівнювати і різнобічно розвивати себе.

Більшість дітей, що потрапляють до закладу соціального захисту, мають прогалини в освіті. Не варто намагатися заповнити їх всі. Доцільно зосередитися на 1-2 навичках, наприклад, на читанні та писанні. Дитина не «розпорошуватиметься», вона зможе отримати видимий результат своєї роботи, відчути свої сили, підвищити самооцінку і, нарешті, відчути інтерес до навчання тільки сконцентрувавши свої зусилля.

Час, який проводять діти в реабілітаційних центрах, дає змогу краще заповнювати прогалини в їхній освіті. Доцільно складати план занять для конкретної дитини строком на тиждень. За цей час стане добре помітно, наскільки обраний темп і обсяг занять відповідають її можливостям. Імовірні невдачі та труднощі не відштовхнуть її від продовження занять, оскільки вони малотравматичні, а успіхи, нехай навіть незначні, будуть більш очевидними і допоможуть у формуванні мотивації до навчання.

Ще одне важливе питання – це питання дозвілля дітей, які перебувають у закладах соціального захисту. Саме брак навичок грамотного проведення вільного часу і приводить дітей на вулицю, в небажані компанії, формує підґрунтя для розвитку різноманітних залежностей, які заповнюють час і приносять задоволення. Пропонуючи дітям провести дозвілля в центрі тим чи іншим чином, персонал закладу, знову ж таки, прив'язує дітей до себе. Замість того, щоб навчати дітей організовувати дозвілля, вихователі й педагоги самі його організовують за них, самі за них усе роблять. Діти живуть на всьому готовому: вони залучаються до певної дії, вони роблять щось за вказівкою, не виробивши установок на майбутнє. Отримуючи навички цікавого проведення дозвілля, діти пов'язують його з місцем проведення і конкретною людиною, що організувала його. Набагато доцільніше запустити в дітях механізм самоорганізації, привчати їх не лише самим використовувати засвоєні навички в майбутньому, в інших умовах, а й ділитися набутим досвідом з новим оточенням. Для цього необхідно прищеплювати вихованцям ще одну навичку – життя за принципом: «Вмієш сам – навчи іншого».

Для отримання такого результату слід змінити не саму роботу з дітьми, а лише установки, на яких вона проводиться. Наприклад, збираючись прикрашати приміщення закладу перед Новим Роком, можна запропонувати дітям наступне формулювання: «Давайте сьогодні навчимося вирізати сніжинки для прикрашання зали, а наступного року там де ви перебуватимете, ви покажете, що вмієте і зможете навчити цього інших дітей». Тобто відразу дається установка, що процес виготовлення сніжинок не обмежується стінами закладу, це навичка на перспективу.

Інший приклад. Ви хочете поставити виставу. Перш ніж розпочнуться репетиції, запитайте дітей, які б костюми їм захотілося виготовити, які матеріали вони використали б при виготовленні костюмів, декорацій. Як і що ще вони зробили б для цього спектаклю. А потім можна запропонувати і свої варіанти.

Тобто перш ніж займатися з дитиною, слід обов'язково у неї спитати, як би вона це зробила, і все це для того, щоб дитина перенесла цей досвід на перспективу, в умови, відмінні від теперішніх, де не буде вихователя-постановника, і незалежно від того, будуть у неї на руках потрібні матеріали, чи ні.

Тоді в неї буде можливість самостійно організовувати своє дозвілля у будь-якому іншому місці, незалежно від наявності організатора і звичних атрибутів.

Важливою умовою успішної роботи з дітьми є стабільність і послідовність у роботі персоналу. Необхідно сформулювати і намагатися виробити у працівників центру правила реагування на ті чи інші ситуації. Основним мотивом цих правил має бути стати наступне: «Те, що можна, – можна завжди, всім, у будь-якій ситуації. Того, чого не можна, – не можна нікому і ніколи». Працюючи з дітьми за такими правилами, можна уникнути більшості позаштатних ситуацій. Діти стають спокійнішими, більш організованими, оскільки не пристосовуються щодня до різних людей, а ведуть розмірене життя.

Доцільно, щоб співробітники закладу хоч раз на місяць збиралися разом і обговорювали конкретні конфліктні ситуації, що виникають у дитячому колективі. Не варто вирішувати, хто винен або з чийої вини це сталося. Важливіше інше – *чому* це трапилось, хто із персоналу з ким не взаємодіє, які недоліки призвели до виникнення такої ситуації. Розв'язати проблему важче, ніж знайти винного, але таке рішення якщо не допоможе запобігти виникненню подібних ситуацій у майбутньому, то принаймні дасть алгоритм реагування на них. Завжди на першому місці має стояти питання: «Чому це сталося?» Питання в тому, чому конфліктні ситуації виникають з однієї й тієї ж причини. Якщо причина та сама, то не має значення, який це випадок – третій, четвертий; вони продовжуватимуться, доки не буде усунуто причину.

Наведемо приклад: Дитину привезли в притулок (центр). Прийомом займалася медсестра. Під час заповнення документації дитина втекла.

Потрібно поставити питання: чому так сталося і чому це відбувається вже не вперше? Відповідь: тому що медсестра сидить сама, і під час заповнення документації вона не може одночасно спостерігати за дитиною. Працівник був сам і він був не в змозі зупинити дитину.

Розв'язати дану ситуацію можна кількома способами:

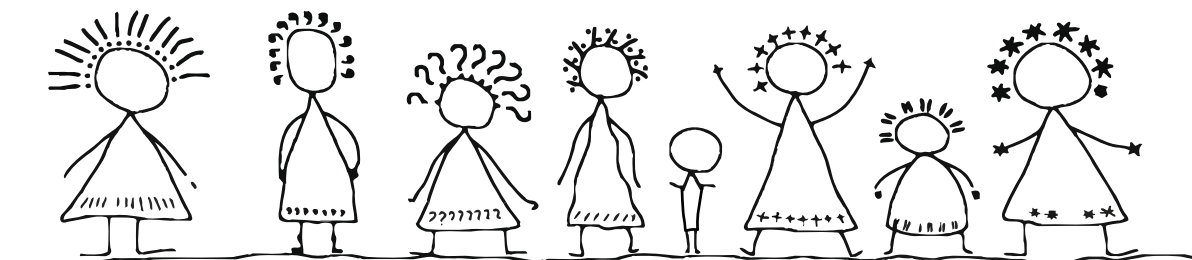
1-ий спосіб. Бажано, щоб під час прийому дитини були присутні дві службові особи. Якщо прийом відбувається вдень, то це цілком реально.

2-ий спосіб. Можна запропонувати розташувати меблі в кімнаті, де приймають дитину, так, щоб закрити їй вихід, щоб вийти можна було лише пройшовши повз людину, яка її приймає.

Якщо дітей привозять до закладу пізно ввечері або вночі, коли дитину приймає завжди один працівник, то доцільнішим є другий варіант розв'язання проблеми.

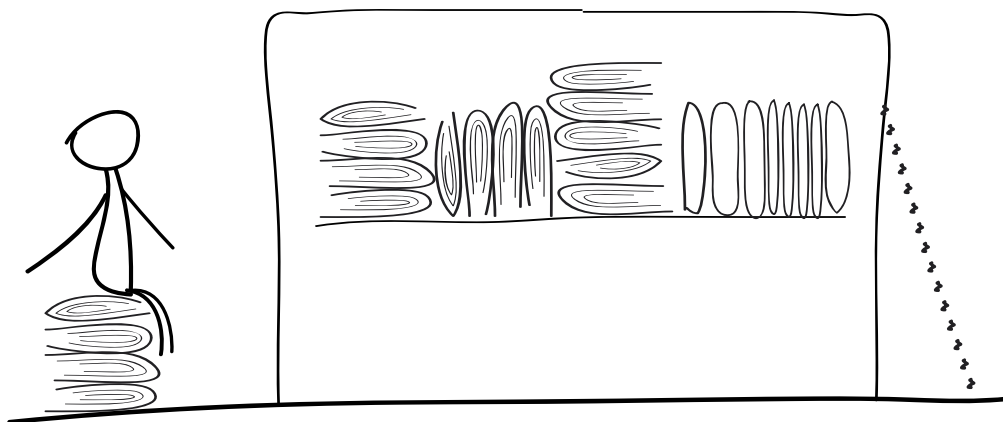
Окрім розв'язання різноманітних проблем у закладі соціального захисту слід орієнтуватися на те, що дитина покине його: або вона повернеться в рідну сім'ю, або в неї з'явиться прийомна сім'я, або її відправлять до іншого закладу. Тому діяльність персоналу закладу не обмежується роботою з однією дитиною. Дуже важливим буде налагодження зв'язків із сім'єю вихованця, оскільки незалежно від результату перебування дитини в закладі, рідна сім'я залишиться її сім'єю. В розмові з рідними батьками слід підкреслювати позитивні риси дитини. У спілкуванні з майбутніми прийомними батьками, описуючи позитивні риси, не слід приховувати проблемні сторони дитини, водночас підказуючи можливі способи їх корекції.

Таким чином, робота в реабілітаційних центрах і притулках для дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах, будуватиметься не так за принципами загладжування травм минулого, як орієнтації на майбутнє.

Додаток 1: Перелік використаної літератури

1. Амбрумова А.Г., Жезлова Л.Я. Методические рекомендации по профилактике суицидальных действий в детском и подростковом возрасте. – М., 1978.
2. Андреева А.Д. Как помочь ребенку пережить горе // Вопросы психологии. – 1991. – № 2.
3. Анн Л.Ф. Психологический тренинг с подростками. – СПб., 2001.
4. Баева И.А. Тренинг психологической безопасности в школе. – СПб., 2002.
5. Дивицына Н.Ф. Социальная работа с детьми группы риска. – М., 2005.
6. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – СПб., 2001.
7. Колодзин Б. Как жить после психической травмы. – М., 1992.
8. Лэндрет Г.Л. Игровая терапия: искусство отношений. – М., 1994.
9. Миллс Д., Кроули Р. Терапевтические метафоры для детей и «внутреннего ребенка». – М., 1996.
10. Пушкарев А.Л., Доморацкий В.А., Гордеева Е.Г. Посттравматическое стрессовое расстройство. – М., 2000.
11. Соколов Д.Ю. Сказки и сказкотерапия. – М., 2006.
12. Фопель К. Как научить детей сотрудничать? Психологические игры и упражнения. – М., 2001.
13. Цукерман Г.А. Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов. – Рига, 1997.
14. Холостова Е.И. Социальная работа с дезадаптированными детьми. – М., 2004.
15. Черняева С.А. Психотерапевтические сказки и игры. – СПб.: Речь, 2003.

Додаток 2: Список літератури по психології віку

Абрамова Г.С.	Практикум по возрастной психологии http://www.koob.ru/abramova_g_s/praktikum_po_vozrastnoj_psihologii
Авдеев Е.А.	Переходный возраст http://www.koob.ru/avdeenko_e_a/perehodniy_vozrast_avdeenko
Айваханов Омраам Микаэль	Воспитание, начинающееся до рождения http://www.koob.ru/aivanhanov/upbringing_begining_before_birth
Алейникова Т.В.	Возрастная психофизиология http://www.koob.ru/aleynikova_t_v/vozrastnaya_psihofiziologiya_aley
Андреев Юрий	Откровенный разговор, или беседы о жизни с сыном-старшеклассником на пределе возможной откровенности http://www.koob.ru/andreev_ury/otkrovenniy_razgovor
Анн Л.Ф.	Психологический тренинг с подростками http://www.koob.ru/ann_ludmila/psih_tren_s_podr
Ануфриев А.Ф.	Как преодолеть трудности в обучении детей http://www.koob.ru/anufriev_a_f/kak_preodolet_trudnosti
Бабушкина Т.В.	Что хранится в карманах детства http://www.koob.ru/babushkina/chto_hran_v_karman
Байярды Джин и Боб	Ваш беспокойный подросток http://www.koob.ru/bayards_j_and_b/vash_bespokojnij_podrostok
Бейкер Брюс	Путь к независимости http://www.koob.ru/baker/put_k_nezavisimosti
Беличева С.А.	Основы превентивной психологии http://www.koob.ru/belicheva_s_a/osnovi_preventivnoy_psihologii
Белкин А.С.	Основы возрастной педагогики http://www.koob.ru/belkin_avgust/osnovi_vozrastnoy_pedagog
Болотова А.К.	Психология развития http://www.koob.ru/bolotova_a_k/psihologiya_razvitiya
Бретт Дорис	Жила была девочка похожая на тебя - психотерапевтические истории для детей http://www.koob.ru/brett_doris/therapeutic_storytelling_techniques
Брызгунов И.П., Касатикова Е.В.	Непоседливый ребенок http://www.koob.ru/bryazgunov_kasatikova/neposeda
Бурменская Г.В.	Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков http://www.koob.ru/burmenskaya_g_v/vozrastno_psihologicheskij_podhod
Бютнер Кристиан	Жить с агрессивными детьми http://www.koob.ru/byutner_kristian/jit_s_agressivnimi_detmi
Бютнер Кристиан	Молодежь: действовать на свой страх и риск http://www.koob.ru/byutner_kristian/molodej_deystvovat_strah_risk
Валлон Анри	Психическое развитие ребенка http://www.koob.ru/wallon_anrie/psychological_development_of_children
Вахромов Е.Е.	Побег подростков из дома. Психологическая коррекция аномального поведения http://www.koob.ru/vahromov_e_e/pobeg_podroستkov_iz_doma

Вахромов Е.Е.	Психологические особенности самоактуализации подростков с отклоняющимся поведением http://www.koob.ru/vahromov_e_e/psihologicheskie_osobennosti_samoaktualizacii_podrostkov_s_otkloniajushimsia_povedeniem
Войтинас Зигфрид	Кто они - дети индиго? http://www.koob.ru/woitinas/indigo_kinder
Волков Б.С.	Психология юности и молодости http://www.koob.ru/volkov_boris/psih_yun_i_molod
Вроно Е.М.	Поймите своего ребёнка http://www.koob.ru/vrono_e_m/poymite_svoego_rebenka
Выготский Л.С.	Орудие и знак в развитии ребенка http://www.koob.ru/vigodsky_v_l/orudie_i_znak_v_razvitii_rebenka
Выготский Л.С.	Основы дефектологии http://www.koob.ru/vigodsky_v_l/osnovi_defectologii
Гаррисон Стивен	Счастливый ребенок http://www.koob.ru/harrison_steven/happy_child
Гирш В.	Гениальность и вырождение http://www.koob.ru/girsh_v/genialmznostmz_i_vuerozhdenie
Глуханюк Н. С.	Поздний возраст и стратегии его освоения http://www.koob.ru/gluhanyuk/pozdnii_vozrast_i_strategii_ego_osvoeniya
Гордон Т.	Тренинг эффективного родителя http://www.koob.ru/gordon_t/trening_effectivnoho_roditelja
Грановская Р.М.	Психологическая защита у детей http://www.koob.ru/granovskaya_r/psih_zashita_u_detey
Грей Джон	Дети с небес http://www.koob.ru/gray/deti_s_nebes
Давыдов В.В.	Виды обобщения в обучении http://www.koob.ru/davidov_vasili/vidi_obobsheniya
Дасс Рам	Все еще здесь, принятие перемен, старения и смерти http://www.koob.ru/dass/still_here
Дженкинс Пегги	Воспитание духовности у детей http://www.koob.ru/peggi_dzh_dzhenkins/vospitanie_duhovnosti_u_detey
Дубровина И.В.	Руководство практического психолога http://www.koob.ru/dubrovina/rukovodstvo_praktich_psih
Думанский А.М.	Ребенок мудрости http://www.koob.ru/dumanskiy_a_m/rebenok_mudrosti
Ефимкина Р.П.	Детская психология. Методические указания http://www.koob.ru/efimkina_r_p/detskaya_psihologia_metodicheskie_ukazania
Захаров А.И.	Дневные и ночные страхи у детей http://www.koob.ru/zaharov_a_i/fears_in_children
Захаров А.И.	Игра как способ преодоления неврозов у детей http://www.koob.ru/zaharov_a_i/igra_kak_sposob_preodoleniya_nevrozov_u_detey

Захаров А.И.	Неврозы у детей и подростков http://www.koob.ru/zaharov_a_i/nevrozy_u_detej_i_podroستkov
Зимбардо Филипп	Застенчивый ребенок http://www.koob.ru/zimbardo_f/zastenchiviy_rebenok_zimbardo
Исааксон Клифф	Рожденный первым... http://www.koob.ru/isaakson/rojdenniy_pervim
Кемпбелл Росс	Как любить своего подростка http://www.koob.ru/kempbel_ross/kak_ljubit_svoego_podroستka
Кемпбелл Росс	Как на самом деле любить своего ребенка http://www.koob.ru/kempbel_ross/kak_na_samom_dele_liubit_detej
Кемпбелл Росс	Как справляться с гневом ребенка http://www.koob.ru/kempbel_ross/kak_spravliatsia_s_gnevom_rebenka
Князев А.М.	Мама, папа - я у вас есть http://www.koob.ru/knyazev/mama_papa_ya_est
Кон И.С.	Психология ранней юности http://www.koob.ru/kon/psihologiya_ranney_yunosti
Корчак Януш	Дневник http://www.koob.ru/korczak_janush/diary
Корчак Януш	Король Матиуш на необитаемом острове http://www.koob.ru/korczak_janush/korol_matiush_na_neobitaemom_ostrove
Корчак Януш	Король Матиуш Первый http://www.koob.ru/korczak_janush/korol_matiush_pervij
Корчак Януш	Лето в Михалувке http://www.koob.ru/korczak_janush/leto_v_mihaluvke
Корчак Януш	Наедине с Богом http://www.koob.ru/korczak_janush/naedine_s_bogom
Корчак Януш	Правила жизни http://www.koob.ru/korczak_janush/pravila_zhizni
Корчак Януш	Слава http://www.koob.ru/korczak_janush/slava
Крайг Г., Бокум Д.	Психология развития http://www.koob.ru/kraig_bokum_1/kraig_bokum_psihologia_razvitija
Краснова О.В.	Психология старости и старения http://www.koob.ru/krasnova_o_v/psihologiya_starosti_i_stareniya
Круковер Владимир	Воспитание подростка http://www.koob.ru/krukover/vospitanie_podroستka
Крутецкий В.А.	Психология. Учебник для учащихся педагогических училищ http://www.koob.ru/krutetsky/psychology_textbook
Леви Владимир	Как воспитывать родителей или новый нестандартный ребенок http://www.koob.ru/levi/kak_vospitivat_roditeley
Леви Владимир	Нестандартный ребёнок http://www.koob.ru/levi/nestandartniy_rebenok_levi
Макартычева Г.И.	Тренинг для подростков. Профилактика асоциального поведения http://www.koob.ru/makarticheva/trening_dlya_podr

Марцинковская Т.Д.	Детская практическая психология http://www.koob.ru/marcinkovskaya_t_d/detskaya_prakticheskaya_psihologiya
Марцинковская Т.Д.	История детской психологии http://www.koob.ru/marcinkovskaya_t_d/istoriya_detskoy_psihologii
Мегре В.	Кто воспитывает наших детей http://www.koob.ru/megre/kto_vospitivaet
Монтессори Мария	Дом ребенка http://www.koob.ru/motessori_maria/dom_rebenka
Монтессори Мария	Помоги мне сделать это самому http://www.koob.ru/motessori_maria/pomogi_mne_sdelat_eto_samomu
Мухина В.С.	Возрастная психология http://www.koob.ru/muhina_v_s/vozrastnaya_psihologiya_muhina
Неизвестный	Ребенок от года до трех http://www.koob.ru/neizvestnii/Rebenok_ot_1_do_3
Неизвестный	Ребенок от трех до семи лет http://www.koob.ru/neizvestnii/Rebenok_ot_3_do_7
Некрасова Заряна, Некрасова Нина	Перестаньте детей воспитывать - помогите им расти http://www.koob.ru/nekrasovi_zaryana_nina/perestante_detey_vospitivat_pomogite_rasti
Никитины Л. и Б.	Мы и наши дети http://www.koob.ru/nikitini_l_i_b/mi_i_nashi_deti
Никитины Л. и Б.	Развивающие игры http://www.koob.ru/nikitini_l_i_b/razvivajushie_igri
Никитины Л. и Б.	Резервы здоровья наших детей http://www.koob.ru/nikitini_l_i_b/rezervi_zdorovia_nashih_detej
Обухова Л.Ф.	Возрастная психология http://www.koob.ru/obuhova_l_f/vozrastnaya_psihologiya_obuhova
Одинцова М.А.	Я - целый мир http://www.koob.ru/odincova/ya_celiy_mir
Ошо	Новый ребенок http://www.koob.ru/osho/novij_rebenok
Паркер Джен	Чтобы ребенок рос счастливым http://www.koob.ru/parker_jan/chtobi_rebenok_ros_schastlivim
Перельштейн Людмила	Осторожно: Дети! или пособие для родителей способных удивляться http://www.koob.ru/perelshtein_l/ostorozhno_deti
Райгородский Д.Я.	Психология зрелости http://www.koob.ru/raygorodsky/psihologiya_zrelosti
Реан А.А.	Психология детства http://www.koob.ru/rean_a_a/psihologiya_detstva
Рыбалко Е.Ф.	Возрастная и дифференциальная психология http://www.koob.ru/ribalko_e_f/vozt_i_differ_psih_ribalko
Савенков А.И.	Одаренные дети в детском саду и школе http://www.koob.ru/savenkov_a_i/savenkov_odarennie_deti

Снайдер Ди	Курс выживания для подростков http://www.koob.ru/snayder_dee/kurs_vizhivaniya_dlia_podrostkov
Соловейчик С.Л	Учение с увлечением http://www.koob.ru/soloveichik_s_l/uchenie_s_uvlecheniem
Солодилова О.П.	Шпаргалка по возрастной психологии http://www.koob.ru/solodilova_o/shpora_po_vozr_psih
Степанов С.С.	Большой мир маленьких детей http://www.koob.ru/stepanov_sergey_1/bolshoy_mir_mal_detey
Сухомлинский В.А.	Сердце отдаю детям http://www.koob.ru/suhomlinskij_vasilij_aleksandrovich/serdtce_otdayu_detyam
Туревская Е.И.	Возрастная психология http://www.koob.ru/turevskaya_e_i/vozrastnaya_psihologiya_turevskaya
Фельдштейн Д.И.	Хрестоматия по возрастной психологии http://www.koob.ru/feldshtein_d_i/hrestomatiya_po_vozrastnoy_psihologii_feldsh
Фесюкова Л.Б.	Воспитание сказкой http://www.koob.ru/fesiukova_l_b/vospitanie_skazkoj
Фийоза Изабель	20 шагов к тому, чтобы ваши дети вас слушали http://www.koob.ru/filliozat/20_shagov_deti_slushayut
Шаповаленко И.В.	Возрастная психология http://www.koob.ru/shapovalenko_i/vozrastnaya_psihologiya_1
Шестакович А.В.	Нравственная ответственность и ее воспитание у детей в семье http://www.koob.ru/shestakovich_a_v/nravstvennaya_otvetstvennost_i_ee_vospitanie_u_detey_v_seme
Шихи Гейл	Возрастные кризисы http://www.koob.ru/sheehhey_geil/vozrastnie_krizisi_gale
Шуаре М.О.	Возрастная и педагогическая психология http://www.koob.ru/shuare_m_o/vozrastnaya_pedagogich_psihologiya
Юркевич В.С.	Одаренный ребенок. Иллюзии и реальность http://www.koob.ru/yurkevich/odarenn_rebenok

